

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

1.1.1 มานุษยวิทยากับการศึกษาสัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราช

ในปัจจุบันนี้คนไทยส่วนใหญ่คงเคยได้ยินพระนาม “พระสยามเทวาธิราช” กันมาบ้างแล้ว (รูปภาพที่ 1) และในขณะเดียวกันพระนามนี้อาจเป็นที่รู้จักกันดีในกลุ่มผู้ที่เชื่อถือและเลื่อมใสศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

นอกจากนี้ในหลายต่อหลายครั้ง เมื่อเกิดความรู้สึกอัปมงคลทางจรรยาบรรณทางแห่งกาลแก่ไขปัญหาไม่พบหรือในกรณีที่เกิดความหวั่นวิตกว่าจะเกิดภัยอันตรายในบ้านในเมือง และเพื่อให้ภัยอันตรายต่าง ๆ เหล่านั้นแคล้วคลาดหรือปลานาการไป เราก็มักจะได้ยินคำพูดที่ว่า “แล้วแต่พระสยามเทวาธิราช” หรือ “ขอพระสยามเทวาธิราชช่วยคุ้มครอง” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนในสังคมต่างเชื่อในพระบารมีของ “พระสยามเทวาธิราช” ที่จะช่วยเหลือประเทศไทยให้รอดพ้นจากภัยอันตรายและปกป้องคุ้มครองประชาชนชาวไทยดังเช่น ประยูร สติพิพันธุ์ ได้บรรยายถึงความวิตกกังวลของอาณาจักรอยุธยาต่อพระอาการประชวรในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระสยามเทวาธิราชเท่านั้นที่รู้และบันดาลให้เป็นไป“

“.....จากปลายฤดูฝนมาจนจรดฤดูหนาวอันเยือก
ปกคลุมอยู่เหนือแผ่นดินสยาม ชาวคราวที่พสกนิกรได้เล่าลือ
เป็นเสียงซุบซิบไม่แน่ใจคละเคล้ากับความหวั่นวิตกต่อ
เหตุการณ์นั้นก็คือ .....ชาวกรุงจะผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และ
ไม่เฉพาะแต่ประชาชนชาวไทยเท่านั้น แม้ชาวต่างประเทศก็ตื่น
ต่อข่าวเป็นไกลหลาย และเป็นทุกขในคำเล่าลือกระพือไปทั่วพระ
มหานครว่า พระมหากษัตริย์เจ้าชีวิตแห่งกรุงสยาม เสด็จ
ประทับอยู่แต่ในพระบรมมหาราชวัง และไม่ทรงเปิดโอกาสให้
พวกขุนนางได้เข้าเฝ้าฯ น้อยคนนักจะทรงโปรดฯ ให้เข้าไปใน
พระราชฐาน พสกนิกรจึงได้แต่เล่าลือกันไปต่าง ๆ นานา ไม่มี
ทางทราบได้ว่าเจ้าชีวิตทรงพระประชวรอยู่หรืออย่างไร
กันแน่ พร้อม ๆ กันนี้ก็ยังมีข่าวร้ายแพร่สะพัดไปราวกับไฟลาม
ป่าว่า พวกฝรั่งมหาอำนาจจะยกทัพเข้ามาทำสงครามเพื่อครอบ
ครองสยามอันเหลืออยู่ในประเทศเดียวในบูรพาทิศนี้ ในยามนี้

รูปภาพ 1 พระสยามเทวาธิราช

ขุนนางและประชาราษฎรเสมือนคนตาบอดมืดมนอนธกาล แต่ตื่นต่อข่าวลือนี้ไปทุกหย่อมหญ้า สถานการณ์ของสยามประเทศ ดินแดนแห่งผ้ากาสาหวัดรีอันเหลืองอร่ามจะเป็นฉันใด พระสยามเทวาริราชเท่านั้นทรงทราบชะตากรรมและทรงบันดาลให้เป็นไป”¹ (ประยูทธ สิทธิพันธ์, 2516 :2)

ในช่วงวิกฤติการณ์สงครามโลกครั้งที่สองก็เช่นเดียวกัน สุพจน์ ด้านตระกูล ได้เล่าไว้ในหนังสือชีวิตและงานของปรีดี พนมยงค์ ว่าเหตุการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองขณะที่นายควง อภัยวงศ์เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น สัมพันธภาพระหว่างกองกำลังของไทยกับกองทัพญี่ปุ่น หรือความไว้วางใจที่กองทัพญี่ปุ่นมีต่อไทยกำลังจะขาดสะบั้นลง² ญี่ปุ่นได้เตรียมการอย่างเต็มที่ที่จะยึดประเทศไทยอย่างเป็นทางการและเปิดเผย แต่ด้วยความฉลาดแหลมคมของท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้นำอันยิ่งใหญ่ของขบวนการเสรีไทยและด้วยความสามารถของนายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีซึ่งออกมารับหน้าญี่ปุ่นอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นสมรภูมิจากกองทัพญี่ปุ่นกับไทยเป็นครั้งที่สอง ทั้ง ๆ ที่เหตุการณ์รุนแรงได้ปะทุขึ้นแล้วที่จังหวัดระนอง โดยญี่ปุ่นเข้ายึดสถานีตำรวจและปลดอาวุธ แต่แล้วเหตุการณ์ก็ระงับลงได้ ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนี้ สุพจน์ ด้านตระกูล ได้อ้างว่า ในด้านหนึ่งอาจจะไปด้วย “พระสยามเทวาริราชคุ้มครอง” ดังข้อความที่นายดิเรก ชัยนาม ได้บันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า

“อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าขอกล่าวย้ำอีกว่า โชคดีของเมืองไทยพระสยามเทวาริราชคุ้มครอง มิฉะนั้นก็คงจะเกิดนองเลือดในประเทศ กล่าวคือรัฐบาลญี่ปุ่นส่งผู้บัญชาการทหารญี่ปุ่นชื่อ นายพลนากามูรามาประจำประเทศไทย ท่านผู้นั้นนับถือพระพุทธศาสนาเคร่งครัดเป็นทั้งทหารและรัฐบุรุษมองเห็นการณ์ไกล จึงสามารถระงับการรบพุ่งระหว่างไทยเรากับทหารญี่ปุ่นไว้ได้”

(สุพจน์ ด้านตระกูล, 2514 :262-265)

นอกจากนี้ในวโรกาสที่มีพระราชพิธีและรัฐพิธี³ สำคัญ ๆ ที่เป็นงานหลวงสำหรับพระ มหากษัตริย์หรือเป็นงานพิธีที่รัฐบาลหรือทางราชการกำหนดขึ้นประจำปีก็มักจะมีการเฝ้าพระนามพระสยามเทวาริราชในประกาศพระราชพิธีหรือรัฐพิธีต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ และในบางพระราชพิธีก็อาจมีการพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาริราชขึ้นด้วย เช่นในปี พ.ศ.2525 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีบวงสรวงพระ

สยามเทวาริราชในทำราชการพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี และโปรดเกล้าฯ ให้
อัญเชิญพระสยามเทวาริราชมาประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเพื่อให้ประชาชนได้
ถวายสักการะด้วย

แต่อย่างไรก็ตามครั้งนี้ได้พยายามสอบถามถึงประวัติความเป็นมาของพระสยามเทวาริราช
โดยเฉพาะว่าพระสยามเทวาริราชคือใคร สร้างขึ้นเมื่อใด ประดิษฐานอยู่ ณ ที่ใด และมีความ
สำคัญอย่างไร ต่างก็ไม่มีใครทราบหรือน้อยคนนักที่จะทราบ แต่ครั้งนี้ได้พยายามค้นคว้าจาก
เอกสารจากที่ต่าง ๆ ก็พบว่าไม่มีเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องหรือได้พรรณนาถึงพระสยามเทวาริราชอยู่
น้อยมาก จึงคิดว่าเป็นเรื่องแปลก ทั้งนี้เพราะพระสยามเทวาริราชเป็นปูชนียวัตถุที่สำคัญระดับชาติ
(เพลินพิศ กำราญ, 2525: 135) และเป็นปูชนียวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดที่ทรงคุ้มครองชาวไทยให้
รอดพ้นจากภยันตรายทั้งปวงตลอดมา (อภิรักษ์ โปษยานนท์, 2536: 96) ซึ่งน่าเชื่อว่าจะเป็นที่
สักการบูชาและเคารพเชื่อถือของคนจำนวนมาก แต่ทว่ายังมีน้อยคนนักที่รู้จักประวัติความเป็นมาของ
“พระสยามเทวาริราช” ทำให้ผู้เขียนคิดว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าประวัติความเป็นมา
ของพระสยามเทวาริราชว่าท่านคือใคร สร้าง ขึ้นเมื่อใด ประดิษฐานอยู่ ณ ที่ใด และมีความสำคัญ
ต่อสังคมอย่างไร ดังนั้นคำถามหลักของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ภายใต้หัวข้อ สัญลักษณ์พระ
สยามเทวาริราช : การวิเคราะห์และตีความหมายเชิงมานุษยวิทยา จึงเป็นคำถามหลักที่ว่าพระ
สยามเทวาริราชมีความหมายต่อคนไทยและสังคมไทยอย่างไร โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานทางความคิดที่
ว่าศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์ชุดหนึ่ง ที่ให้ความหมายแก่คนในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ด้วยการ
เสนอภาพระเบียบของจักรวาล ระเบียบของสังคม และความสัมพันธ์ที่คนแต่ละคนแต่ละกลุ่มสังคม
พึงมีต่อกัน “ความหมาย” เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง
การที่คนเรามีความสำนึกว่าตัวเองเป็นใคร สามารถทำอะไรได้หรือไม่ได้ในสถานการณ์หนึ่ง ๆ
นั้น สามารถอธิบายได้ด้วยระบบความหมายที่แฝงฝังอยู่ในความคิดของเรา (ปริตตา เฉลิมเผ่า
กอนันตกุล, 2527: 8) หน้าที่ของผู้ศึกษาคือการค้นหาความจริง (Truth-seeker) เพื่อที่จะทำความเข้าใจกับระบบความหมายนี้ (Gee อังโน ปรีชา อุปโยคิน, 2526:1 ;2526:14) แต่ในบางครั้ง
ปรากฏการณ์ทางสังคม (Social phenomenon) หรือข้อมูลมีความหมายลึกซึ้งเกินกว่าที่ปรากฏให้
เห็น หน้าที่ของผู้ศึกษาคือการพยายามทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น ๆ โดยการตีความ
ซึ่งวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) จะช่วยในการตีความจากข้อมูลที่มีอยู่เพื่อให้
เข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่นั้น และยังช่วยให้การวิเคราะห์และการให้คำอธิบายมีความลึกซึ้งมาก
ขึ้นมากจากความหมายที่ซ่อนอยู่ (อมรา พงศาพิชญ์, 2536: 3-6)

ดังนั้นในการศึกษาทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมของเรื่องราวเกี่ยวกับ “พระ
สยามเทวาริราช” จึงไม่ใช่การค้นหาต้นกำเนิดความเป็นมาของเรื่องราว (Mythology) หรือการ
พิสูจน์ข้อเท็จจริงของเรื่องราว ในที่นี้ผู้เขียนจึงมิได้ให้ความสำคัญกับ “ที่มา” ของเรื่องราวเกี่ยวกับ

พระสยามเทวาธิราชว่ามีความจริงหรือไม่เพียงใด แต่ผู้เขียนสนใจถึง “ร่องรอย” (tracing) ของเรื่องราวที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันและต้องการค้นหาความหมายที่แฝงอยู่ในเรื่องราวที่มีทั้งความเป็นจริงและความไม่จริงปนเปกันอยู่ในเรื่องราวเหล่านั้น ทั้งนี้เพื่อต้องการทราบว่าเรื่องราวที่ยังคงถ่ายทอดสืบเนื่องต่อกัน มาแต่โบราณกาลนั้นต้องการที่จะสื่อความหมายอะไร

1.2 งานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพระสยามเทวาธิราชและพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชเท่าที่ผ่านมาไม่ค่อยปรากฏมากนักและเท่าที่ผู้เขียนพบหลักฐานเท่าที่สุุดขณะนี้ คือ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระราชทานไปเขาคอก พ.ศ.2404 (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร) ส่วนพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชที่เท่าที่สุุดคือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2431 (กรมศิลปากร,2496) แต่ข้อมูลต่าง ๆ เริ่มปรากฏมากขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 ซึ่งเป็นปีที่มีการพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปีเป็นต้นมา

แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่ปรากฏว่ามีงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาที่เคยศึกษาเกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราชโดยเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ ในฐานะสัญลักษณ์สำคัญที่ทำหน้าที่สื่อความหมายเพื่อดูว่า “ทำไม และอะไร ที่ซ่อนอยู่ภายใต้สัญลักษณ์นั้น” เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในปรากฏการณ์ทางสังคมที่สัญลักษณ์นั้นดำรงอยู่ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นเท่าที่ผ่านมางานศึกษาเกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราช สามารถสรุปประเด็นในการศึกษาออกได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้คือ

1.2.1 กลุ่มศึกษารวบรวมข้อมูล

งานศึกษารวบรวมกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการให้ความรู้ทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาแห่งพระสยามเทวาธิราชและพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช ตัวอย่างเช่น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารที่ บร4/1 เรื่อง พระราชหัตถเลขาและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1223-1242 (ร.ศ.80-99) ,เอกสารที่ สร. 0201.10.4/6 เรื่อง การการเปลี่ยนนามพระสยามเทวาธิราช พ.ศ.2482, หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1229 (พ.ศ.2410) หมายเลข 43 ข้อ 6 เรื่องให้ช่างทำลงรักปิดทองปราสาทมหाराชวังพระสยามเทวาธิราช, หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลในหนังสือเรื่อง บันทึกรับสั่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทานหม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล (2493),พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือเรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน

(2496) เป็นต้น สำหรับเอกสารอื่นที่กล่าวถึงพระสยามเทวาธิราชนั้นผู้เขียนได้รวบรวมไว้แล้วในภาคผนวก

1.2.2 กลุ่มศึกษาวิเคราะห์

งานศึกษาวิเคราะห์เท่าที่ได้มีการอธิบายความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพระสยามเทวาธิราชไว้มีดังนี้คือ

1.2.2.1 กิตติวาทโฆภิกขุ บทความเรื่อง “พระสยามเทวาธิราช” ในหนังสือชื่อที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมพร้อมสุพิณ วรวรรณ ณ ออยุธยา (2525) ได้อธิบายถึงสาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้นมานั้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ถึงพระองค์ท่านเอง ที่ได้ทรงอภิบาลรักษาประเทศชาติและประชาชนชาวไทยมาโดยลำดับ นอกจากนี้พระสยามเทวาธิราชยังแบ่งออกเป็น 2 ความหมายกล่าวคือในภาคอาณาจักรชื่อ พระสยามเทวาธิราชซึ่งเป็นที่เคารพนับถือแห่งพระมหากษัตริย์และประชาชนและในภาคศาสนจักร ชื่อ พระธรรมเทวาธิราชหรือทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นธรรมอันพึงปฏิบัติสำหรับพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศชาติทุกระดับและประชาชนทั่ว ๆ ไปด้วย ทั้งพระสยามเทวาธิราช พระธรรมเทวาธิราช และทศพิธราชธรรมจึงเป็นสิ่งเดียวกันที่สถิตอยู่ในจิตใจและความประพฤติทางกาย ทางวาจา ทางใจของทุก ๆ คน เป็นสิ่งที่ฝ่ายปกครองและฝ่ายผู้ถูกปกครองควรปฏิบัติเพราะจะทำให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งเป็นเครื่องช่วยอภิบาลรักษาประเทศชาติและประชาชนชาวไทยโดยแท้จริง

1.2.2.2 มูลนิธิมฤตทายวันมหาวิหารในหนังสือเรื่องพระพุทธรูปปางลีลาสมัยสุโขทัยและพระสยามเทวาธิราช (2525) ได้อธิบายไว้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้นมานั้นเพราะทรงประสงค์จะให้เป็นที่เคารพศรัทธาของราษฎร ความหมายของพระสยามเทวาธิราชจึงสัมพันธ์กับสัญลักษณ์ที่สำคัญอื่นดังต่อไปนี้ด้วย เช่น

1. สีประจำราชวงศ์จักรี คือสีเหลืองทอง พระสยามเทวาธิราชก็มีสีเหลืองทองเช่นเดียวกัน
2. เครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ซึ่งเป็นเครื่องอิสริยาภรณ์สูงสุดและเป็นสัญลักษณ์ของราชวงศ์จักรีก็มีสีเหลือง
3. ธงมหाराชซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ก็มีสีเหลือง
4. ดาวพฤษภัสดีซึ่งเป็นดาวประจำเมืองไทยก็มีสีเหลืองและเป็นภาคหนึ่งของพระสยามเทวาธิราช

และโดยหน้าที่ของพระสยามเทวาธิราชแล้วเสมือนเป็นพระภูมิคุ้มบ้านคุ้มเมืองโดยผู้เขียนนำไปเปรียบเทียบเชิงสัญลักษณ์กับ

1. ลักษณะของพระสยามเทวาธิราชมีลักษณะคล้ายเจ็ดหรือเทวดาในศาลพระภูมิที่ทำเป็นรูปเทวดาทรงเครื่องพระหัตถ์ถือพระขรรค์

2. พระวิมานทองสามมุกที่ประดิษฐานพระสยามเทวาธิราช ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณก็มีขนาดเท่ากับศาลพระภูมิเช่นเดียวกัน

1.2.2.3 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้เขียนบทความเรื่อง “มาเข้าใจวัฒนธรรมไทยกันดีกว่า” ลงในมติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ 408 ลงวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ.2531 หน้า 33 อธิบายว่า พระสยามเทวาธิราชที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นนั้นมีเค้าความเชื่อมาจากพระชะงูผีหรือผีประจำเมืองสุโขทัย ในสมัยสุโขทัย ตามแนวคิดบ้านก็ต้องมีผีบ้าน เมืองก็ต้องมีผีเมืองคอยดูแล ลักษณะของพระสยามเทวาธิราชก็มีความเป็นไทยแท้ ๆ เพราะรัชกาลที่ 4 ต้องการปฏิเสด็จอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ฮินดูในราชสำนัก แต่ภายหลังจากที่ประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องรัฐชาติ (Nation-State) จากการเปิดประเทศติดต่อกับโลกตะวันตก พระสยามเทวาธิราชจึงเป็นเทวดาองค์แรกที่อยู่ประจำรัฐและเป็นใหญ่เหนือเทวดาทั้งหมดที่เรามี

จากคำอธิบายทั้งหมดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ สรุปได้ว่า เมื่อแรกสร้างนั้นพระสยามเทวาธิราชคงมีฐานะเป็นเพียงเทวดาประจำเมือง ต่อมาภายหลังไทยเรารับแนวคิดเรื่องรัฐชาติมาจากตะวันตก พระสยามเทวาธิราชจึงได้รับการยกฐานะเป็นเทวดาประจำรัฐสยามและเป็นใหญ่เหนือเทวดาทั้งหมดที่เรามี

1.2.2.4 พลุลวง (นามแฝง) บทความเรื่อง “พระสยามเทวาธิราช” ในหนังสือชื่อ คติสยาม (2540) ได้อธิบายว่า เหตุที่การบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชเป็นประจำอาทิตย์ละ 2 ครั้งนั้นถึงได้เลือกทำในวันอังคารและวันเสาร์ เพราะในทางไสยศาสตร์ วันอังคารและวันเสาร์จะใช้ในการปลุกเสกอาวุธด้วย เพราะถือว่าเป็นวันแข็ง และวันอังคารกับวันเสาร์ยังถือกันอีกว่าเป็นวันแรงด้วย ผู้ที่เกิดในสองวันนี้จะกลายเป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถในวันข้างหน้า

1.2.2.5 ความหุโณ (นามแฝง) ได้เขียนบทความเรื่อง “บุญญาภิหารช่วยชาติบ้านเมืองได้” ลงในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ฉบับที่ 34 ประจำวันที่ 25-31 มกราคม พ.ศ.2541 หน้า 77 ในเชิงรณรงค์ให้ประชาชนชาวไทยทุกคนร่วมมือร่วมใจกันเสียสละประโยชน์ส่วนตน (ร่วมกันบริจาคเงินทองในทำนองลงขันเพื่อช่วยชาติบ้านเมือง) เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวมของประเทศ เพื่อวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในครั้งนี้จะได้ผ่านพ้นไปโดยรวดเร็วโดยแนะนำให้ประชาชนทุกคนพร้อมนำเอาแนวพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันที่ว่า “เสียสละส่วนน้อยเพื่อผลกำไรส่วนใหญ่ หรือ Our lose is our gain” มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ความหุโณได้เปรียบเทียบให้เห็นว่าความดีจากความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกันเสียสละของประชาชนชาวไทยทุกคนจะหล่อ

หลอมรวมกันเป็นพระสยามเทวาริราชที่จะแสดงอิทธิฤทธิ์ออกมาช่วยปกป้องคุ้มครองเมืองไทยใน
ภาวะคับขันได้

เมื่อนำข้อมูลที่ได้ทั้ง 2 กลุ่มมาประมวลเข้าด้วยกันเราจะได้ความคิดพื้นฐานของความ
หมายเชิงสัญลักษณ์ของพระสยามเทวาริราช ดังต่อไปนี้

- 1.พระสยามเทวาริราช คือ เทวดารักษาเศวตฉัตร (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
,2404 ; แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ ,2505-2506 ; สมภพ จันทระประภา ,2513)
- 2.พระสยามเทวาริราช คือ เทวดาใหญ่รักษาแผ่นดินไทย (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว,2409)
- 3.พระสยามเทวาริราช คือ สปิริตของเมืองไทยหรือเทวดาประจำเมืองไทย (กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ,2493)
- 4.พระสยามเทวาริราช คือ วัฒนธรรมการนับถือผีของสังคมไทยดั้งเดิม (คึกฤทธิ์ ปราโมช
(2515), 2542, จิตรกร ตั้งเกษมสุข ,2515)
- 5.พระสยามเทวาริราช คือ พระสยามเทวีนหรือพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจปกครองทั่วพระ
ราชอาณาจักรและเป็นใหญ่เหนือเทพารักษ์ทั้งหมด (หริต เรื่องฤทธิ์,2514 ; ททท.,2524)
- 6.พระสยามเทวาริราช คือ เทวดารักษาราชอาณาจักร (ททท.,2524)
- 7.พระสยามเทวาริราช คือ พระธรรมเทวาริราชหรือทศพิธราชธรรม (กิตติวุฒโฒภิกขุ
,2525)
- 8.พระสยามเทวาริราช คือ เทวดาคู่ครองพระบรมมหาราชวัง (ปทุมรัตน์ (นามแฝง)
,2525; เกรียงไกร วิศวามิตร , 2540; 2541;2542)
- 9.พระสยามเทวาริราช คือ เทวรูปรักษาประเทศชาติ (เพลินพิศ กำราญ,2525)
- 10.พระสยามเทวาริราช คือ พระภูมิคุ้มบ้านคุ้มเมือง (มูลนิธิมฤคทายวันมหาวิหาร,2525)
- 11.พระสยามเทวาริราช คือ เทวดาประจำรัฐสยาม (ส.ศิริรักษ์,2531 ; พรพรรณ เกิดผล
,2542)
12. พระสยามเทวาริราช คือ การนับถือผีผีแม่เหล็กหลักเมืองแบบชาวอีสาน (บำเพ็ญ ณ
อุบล,2532)
13. พระสยามเทวาริราช คือ เทวดาประจำแผ่นดินสยาม (พลาดีศัย สิทธิธัญกิจ,2539)
- 14.พระสยามเทวาริราช คือ เทวดาคู่ครองพระบรมมหาราชวัง (เกรียงไกร วิศวามิตร
,2540;2541;2542)
- 15.พระสยามเทวาริราช คือ เทวดาคู่ครองพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ พระราชวงศ์
จักรีและประเทศไทย (พลุลวง (นามแฝง), 2540)

1.3 วัดอุปประสงค์ที่ต้องการศึกษา

1.3.1 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระสยามเทวาธิราช

1.3.2 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช

1.3.3 เพื่อศึกษาความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพระสยามเทวาธิราชที่มีต่อคนไทยและสังคมไทย ในมุมมองมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ หรือมานุษยวิทยาการตีความ

1.4 วิธีการหาข้อมูล

ภายใต้การทำวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยาฉบับนี้ ผู้เขียนใช้วิธีการเชิงคุณภาพ (Qualitative research) หรือวิธีการวิจัยทางมานุษยวิทยา (Anthropological research) เป็นแนวทางหลักในการศึกษาวิจัย โดยผู้เขียนใช้คำสองคำนี้ในความหมายที่ไม่แตกต่างกันเพราะผู้เขียนมองว่าไม่ว่าเทคนิควิธีการใด ๆ ก็ตามที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่เราสนใจศึกษาหรือช่วยให้ได้มาซึ่งคำตอบต่าง ๆ ที่เราต้องการก็ควรที่จะนำมาใช้เพื่อให้ได้รับข้อมูลที่เป็นประโยชน์ครบทุกด้านมากที่สุด ดังนั้นความเหมือนกันหรือความแตกต่างกันจึงไม่ใช่ประเด็นสำคัญสำหรับผู้เขียนในการทำวิจัยในครั้งนี้

ส่วนกระบวนการเก็บข้อมูลทั้งการเก็บข้อมูลภาคเอกสาร (Documentary Work) และการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work) ของการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีลำดับขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้คือ

1.4.1 การเก็บข้อมูลภาคเอกสาร

เริ่มจากการค้นคว้าเอกสารทั้งหมดเท่าที่พบ ที่ปรากฏ ที่หาได้ ที่เกี่ยวข้องและที่สัมพันธ์กับเรื่องราวทั้งหมดแห่งพระสยามเทวาธิราช แล้วนำข้อมูลที่ได้มาประมวลและเรียบเรียง เพื่อสร้างชุดคำอธิบายเกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราช และในเวลาเดียวกันผู้เขียนก็เริ่มการค้นคว้าเอกสารทั้งหมดเท่าที่พบ ที่ปรากฏ ที่หาได้ ที่เกี่ยวข้อง และที่สัมพันธ์กับกรอบแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ที่จะนำมาใช้ในการศึกษาสัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราช ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกรอบแนวคิดและทฤษฎีนั้น ๆ

สถานที่ที่ผู้เขียนใช้ศึกษาค้นคว้าเพื่อการเก็บข้อมูลภาคเอกสาร มีดังนี้คือ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

1. สำนักหอสมุดปรีดี พนมยงค์
2. ห้องสมุดคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

3. หอสมุดคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
4. หอสมุดดิเรก ชัยนาม คณะรัฐศาสตร์
5. หอสมุดป๋วย อึ๊งภากรณ์ คณะเศรษฐศาสตร์
6. หอสมุดสถาบันไทยคดีศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ
2. หอสมุดคณะรัฐศาสตร์
3. หอเอกสาร สถาบันวิจัยสังคม
4. หอเอกสารศูนย์ไทยศึกษา
5. ศูนย์เอกสารแห่งประเทศไทย (Tic)

มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ

1. หอสมุดกลาง
  2. หอสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตลิ่งชัน
- กรมศิลปากร

1. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
3. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

ธนาคารแห่งประเทศไทย

1. พิพิธภัณฑ์ธนาคารแห่งประเทศไทย บางขุนพรหม
  2. หอสมุดธนาคารแห่งประเทศไทย บางขุนพรหม
- สถานที่อื่น ๆ

1. หอสมุดสำนักราชเลขาธิการ สำนักนายกรัฐมนตรี
2. spafa

1.4.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม

เนื่องจากประวัติความเป็นมาแห่งพระสยามเทวาธิราชนั้นไม่ค่อยมีใครทราบ หรือน้อยคนนักที่จะทราบและเอกสารที่กล่าวถึงพระสยามเทวาธิราชก็มีอยู่น้อยมาก (ประวัติ เจียรประดิษฐ์, 2525: 11-12) กอรปกับพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชเป็นพิธีที่จัดขึ้นในราชสำนักฝ่ายในเฉพาะพระมหากษัตริย์ จึงไม่มีข้าราชการกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท คงมีแต่เฉพาะเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเท่านั้น (ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, 252:16)ส่งผลให้ผู้เขียนไม่

สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมและสังเกตการณ์เพื่อเก็บข้อมูลได้ ดังนั้นด้วยข้อจำกัดของการทำวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยาฉบับนี้ดังกล่าวแล้ว ผู้เขียนจึงเน้นการเก็บข้อมูลภาคเอกสารและการวิเคราะห์วิจัยภาคเอกสารเป็นหลักและผู้เขียนจะทำการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการกับบุคคลหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องในระยะเวลาสั้น ๆ เพื่อประกอบการวิเคราะห์วิจัยทางเอกสารเท่านั้น โดยผู้เขียนจะเน้นการสัมภาษณ์ไปที่การสัมภาษณ์ไปที่ผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราชและนักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราชซึ่งในที่นี้ผู้เขียนได้ไปสัมภาษณ์คุณ นลินี เลชะกุล ผู้เชี่ยวชาญพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและคุณกมลวรรณ สาลีคงประยูร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประเทศไทย เมื่อกรกฎาคม 2544 และคุณนวรรตน์ เลชะกุล ผู้อำนวยการพิเศษสายสารสนเทศและประชาสัมพันธ์ สถานการณ์ประเทศไทย เมื่อตุลาคม 2544 เมื่อขอทราบข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระสยามเทวาธิราชของตราธนาคารแห่งประเทศไทย สัมภาษณ์คุณเศวตธนประดิษฐ์ ที่ปรึกษาสำนักพระราชวัง เมื่อ 29 เมษายน 2545 คุณเกรียงไกร วิศวามิตร พนักงานพิเศษ กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง คุณนภาพร เล้าสินวัฒนา พนักงานโท ฝ่ายพิธีการ กองพระราชพิธี สำนักพระราชวังในเรื่องเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระสยามเทวาธิราชและพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช ในส่วนของข้อมูลทางพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับทางราชการบางส่วนซึ่งไม่เป็นที่รับรู้โดยทั่วไปรวมทั้งช่วยแนะนำและหรือหาข้อมูลอันเป็นประโยชน์เพิ่มเติมและช่วยแนะนำในการวิเคราะห์และตีความหมายพระสยามเทวาธิราชในเชิงสัญลักษณ์ด้วย อย่างไรก็ตามก็ดีในการเก็บข้อมูลภาคสนามนี้ ผู้เขียนกระทำในลักษณะ การตามรอยข้อมูล การต่อยอดข้อมูล การเช็คความถูกต้องของข้อมูลและการเสริมข้อมูลในส่วนที่ยังขาด เป็นอาทิ

ในส่วนของการใช้เอกสารโบราณนั้น ผู้เขียนได้รับความเมตตาจากคุณเอมอร เชาว์สวน นักภาษาโบราณระดับ 5 และอาจารย์เกษียร มะปะโม นักภาษาโบราณระดับ 8 สังกัดฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่กรุณาอ่านและตรวจทานความถูกต้องของการแปลเนื้อความในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 (พ.ศ. 2410) เรื่องให้ช่างทำลวงรักปิดทองปราสาทมหाराชาวังพระสยามเทวาธิราชให้ตามลำดับ

1.5 สมมติฐานการวิจัย

1.5.1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงสร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้นด้วย ทรงเชื่อในอำนาจของเทพารักษ์คุ้มครองประเทศไทยที่ได้ช่วยให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการสูญเสียเอกราชหรือตกเป็นประเทศราชของมหาอำนาจตะวันตกและลัทธิอาณานิคม

1.5.2 พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชช่วยส่งเสริมให้คติความเชื่อเรื่องพระสยามเทวาธิราชดำรงอยู่อย่างมั่นคงและต่อเนื่อง

1.5.3 สัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราชมีความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ความเป็นปึกแผ่นของประเทศชาติและของสังคมไทย

1.6 การใช้ทฤษฎีและกรอบแนวคิด

1.6.1 มานุษยวิทยาสัญลักษณ์ หรือมานุษยวิทยาการตีความ

มานุษยวิทยาสัญลักษณ์เป็นแนวความคิดว่าด้วยการรับรู้และความรู้สึกนึกคิด เราอาจจะมองว่ามานุษยวิทยาสัญลักษณ์เป็นส่วนขยายของมโนทัศน์วัฒนธรรม และแบบแผนวัฒนธรรม หรือมองว่ามานุษยวิทยาสัญลักษณ์เป็นวิธีการศึกษาอีกวิธีหนึ่ง ภายในกรอบการศึกษาเชิงหน้าที่นิยม เช่นระบบสัญลักษณ์ อาจจะมีหน้าที่ในด้านการดำรงรักษาหรืออาจจะมีหน้าที่ทางด้านจิตวิทยาก็ได้ (การ์บริโน, 2531: 125) นักมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ที่เด่น ๆ ได้แก่ Edward Sapir (1921), Edmand Leach (1963), Levi – Strauss (1966), David Schneider (1970) และ Clifford Geertz (1973) บุคคลเหล่านี้ มีความเห็นเหมือนกันว่า วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ หรือรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในหัวสมองของมนุษย์ (สุริยา สมุทคุปต์และคณะ, 2536: 1-25) ถึงแม้แต่ละคนจะมีจุดเริ่มต้นต่างกันออกไปก็ตาม แต่แนวความคิดนี้ก็กลายเป็นที่มาของการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นเรื่องของการตีความพฤติกรรมมนุษย์หรืออธิบายความคิดของมนุษย์ซึ่งแสดงออกทางภาษาและการกระทำของมนุษย์ (นิยพวรรณ วรรณศิริ, 2540: 114) ทำให้บางคณาภิธานมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ได้เป็นส่วนหนึ่งของวิชามานุษยวิทยาการระลึก (Cognitive Anthropology) แต่บางคนก็แยกมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ออกมาเป็นอีกวิชาหนึ่งต่างหาก (การ์บริโน, อ้างแล้ว: 122) แต่อย่างไรก็ตามนักมานุษยวิทยาสัญลักษณ์มีความเห็นตรงกันว่า

1. ความคิดของมนุษย์เป็นกระบวนการทำงานตามธรรมชาติและเป็นอิสระจากการทำงานของร่างกายเช่นความฝันเป็นการทำงานของระบบความคิดและจิตใจเกิดเมื่อตอนร่างกายหลับไหลและบงการความฝันไม่ได้

2. กระบวนการทางความคิดมีเหตุ และผลในตัวเองโดยปราศจากการบงการของร่างกาย เช่นระบบไวยากรณ์ของภาษามนุษย์ทุกภาษาจะมีพื้นฐานเหมือนกันหมด คือมีหน่วยที่มีอำนาจ และสามารถกระทำการใด ๆ ต่อผู้อื่นได้ จะมีตำแหน่งเป็นประธานของประโยคและอยู่หน้าประโยค หน่วยที่อ่อนแอกว่าและถูกกระทำ ต้องเป็นกรรมและถูกวางไว้ส่วนหลังของประโยค เป็นต้น

3. ระบบความคิดจะเป็นตัวควบคุมการกระทำของคน ซึ่งแสดงออกได้ 2 ทาง คือ ทางภาษาและทางการกระทำ จะรู้ว่าใครคิดอย่างไรก็ดูได้จากคำพูดและการกระทำของเขา

4. ผู้ที่ต้องการสื่อความคิดของตนให้ผู้อื่นรับรู้และเข้าใจ ต้องจงใจใส่ความหมายเข้าไปในคำพูดหรือการกระทำของตนและมุ่งสื่อต่อคนที่ตนจงใจให้รับรู้

5. ผู้ที่จะเข้าใจความคิดของผู้อื่นได้จะต้องตีความหรือถอดความหมายจากคำพูดหรือการกระทำของผู้นั้นได้

6. ผู้สื่อความคิดและผู้รับความคิดจะเข้าใจซึ่งกันและกันได้ต้องเป็นผู้รู้กฎวัฒนธรรมเดียวกัน หรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมแบบเดียวกัน เช่น การกรอแก้วมือ ถ้าทำในวัฒนธรรมไทยจะตีความได้ว่าการเรียกให้ผู้อื่นเข้ามาหาเรา แต่ถ้าทำในวัฒนธรรมอเมริกันจะหมายถึงการท้าทายเป็นต้น ดังนั้น การจะเข้าใจกันได้ก็ต้องรู้กฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมของสังคมเดียวกันเป็นต้น

7. การจะแปลความหมายพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ของมนุษย์นั้นจะต้องตีความหลายชั้น ตัวแทนความหมายและตัวที่ถูกแทนความหมายอาจไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกันมากนัก เป็นการแทนความหมายโดยอิสระ โดยการตกลงกันเองในระหว่างสมาชิกในสังคมเดียวกัน คนนอกสังคมคงยากที่จะเข้าใจความหมายนั้น ๆ ได้ เช่น ลาวคือชื่อประเทศหนึ่งที่ทุกคนรู้จักกันดี แต่สำหรับคนไทยแล้วลาวยังมีความหมายในเชิงดูถูกเหยียดหยามด้วย ผู้ที่ไม่ใช่คนไทยคงจะเข้าใจว่าลาวเป็นเพียงชื่อประเทศเท่านั้น

8. พฤติกรรมทุกด้านของมนุษย์มาจากระบบความคิด ดังนั้นพฤติกรรมของมนุษย์จึงเป็นระบบสัญลักษณ์

9. ระบบสัญลักษณ์ (Symbolism) มาจากกระบวนการทำงานของรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในสมองของมนุษย์ ซึ่งเป็นระบบความคิดเชิงนามธรรมที่ลึกซึ้ง (นียพรรณ วรณศิริ, อ้างแล้ว: 114 – 115)

แต่ภายใต้การทำวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยาฉบับนี้ได้อาศัยแนวความคิดของ Clifford Geertz เป็นหลักในการศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งบางคนเรียกแนวความคิดของ Geertz ว่า มานุษยวิทยาการตีความ (Interpretative Anthropology) (C. Seymour – Smith, 1973: 273)

นับตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา Geertz ได้กลายมาเป็นทนายทางความคิดและทฤษฎีของ M.Weber และ F.Boas ในวงวิชาการมานุษยวิทยาวัฒนธรรมอเมริกัน ทั้งสองท่านได้รับอิทธิพลของปรัชญามนุษยนิยมของเยอรมันอย่างเต็มตัว เมื่อตกมาถึง Geertz ความสนใจในเรื่องการตีความหมายของสัญลักษณ์และการพิจารณาพฤติกรรมของมนุษย์ในฐานะผลผลิตของวิถีคิดหรือการใช้เหตุผลในบริบททางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและการเมือง จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง Geertz ให้ความสนใจวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นกลไกการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ซึ่งทำงานในระดับความคิดและวิถีคิด เนื่องจากหน่วยการวิเคราะห์ของนักมานุษยวิทยาไม่ใช่ระดับปัจเจกบุคคลแต่เป็นระดับสังคมวัฒนธรรม การศึกษาความคิด (thought) ของนักมานุษยวิทยาจึงเริ่มต้นในระดับสังคมวัฒนธรรมโดยให้ความสนใจผลผลิตของความคิด ที่ถูกถ่ายทอดหรือสั่งสมอยู่ในรูปของระบบสัญลักษณ์ ระเบียบแบบแผนในแต่ละสังคมวัฒนธรรม เช่น ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง ค่านิยม ประเพณี กฎหมาย เป็นต้น นักมานุษยวิทยาจะศึกษาผลผลิตและแบบแผนความคิด

ที่ปรากฏอยู่ในระบบต่าง ๆ ของแต่ละสังคมวัฒนธรรม เพื่อที่จะเรียนรู้ทำความเข้าใจ รวมทั้งคาดการณ์พฤติกรรมทางสังคมต่าง ๆ ของมนุษย์ ทำให้นักมานุษยวิทยาต้องเรียนรู้ในขณะเดียวกันถึง 2 ระดับคือ คิดและทำงานเพื่อให้เข้าถึงทั้งกระบวนการคิดและผลผลิตของความคิด โดยเริ่มต้นที่ผลผลิตของความคิดที่ปรากฏอยู่ในรูปของความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ภาษาและวรรณคดี พฤติกรรมทางเศรษฐกิจและการเมือง เป็นต้น แล้วปะติดปะต่อเหตุการณ์สืบย้อนกลับไปถึงกระบวนการคิดที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมดังกล่าวว่า ทำไมหรือภายใต้เงื่อนไขอะไรบ้างที่ทำให้มนุษย์ตัดสินใจ หรือมีพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง Geertz ให้ความสนใจวิเคราะห์และตีความหมายวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นกลไกการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งทำงานในระดับความคิดและวิถีคิด เพราะความคิดของมนุษย์นั้นแสดงออกผ่านการใช้สัญลักษณ์โดยทางภาษาและวัตถุอื่น ๆ เนื้อหาของความคิดย่อมประกอบด้วยความหมายที่มุ่งสื่อสารติดต่อกับสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคม ระบบความคิดทั้งที่อยู่ในรูปของผลผลิตและกระบวนการจะถูกส่งผ่านหรือแลกเปลี่ยนกับคนอื่นไม่ได้ ถ้าปราศจากการใช้ภาษาและเครื่องมือในการติดต่อสื่อสาร วัฒนธรรมจะทำงานคล้ายกับสูตรหรือตำราอาหารของคนปรุงอาหาร หรือโปรแกรมที่ควบคุมการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ หรือคำสั่งคำแนะนำต่าง ๆ (Geertz, 1980) โดยตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าความคิดของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสังคมและสาธารณะ แม้ว่าความคิดจะเกิดขึ้นภายในหัวสมองของมนุษย์เพียงคนเดียว แต่ทันทีที่มนุษย์คิด ย่อมมีประสบการณ์ สถานที่ กาลเวลา และผู้คนจำนวนหนึ่งทั้งใน จินตนาการ และที่มีอยู่จริงเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการคิดอยู่เสมอ การวิเคราะห์ระบบสัญลักษณ์และสังคมย่อมหมายถึงการตีความหมาย เพื่อทำความเข้าใจระบบความคิดและกระบวนการในความคิด ระบบความคิดตามแนวคิดของ Geertz มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกลไกการทำงานของวัฒนธรรมที่แต่ละคนเป็นสมาชิกอยู่ นักมานุษยวิทยาจะเข้าใจระบบความคิดได้ก็จะต้อง “วิเคราะห์และตีความหมาย” จากสัญลักษณ์ ภาษาและพฤติกรรมทางสังคมโดยพิจารณาสิ่งเหล่านี้ในฐานะที่เป็น “ตรรกะ” (text) ที่มีความหมายซ่อนอยู่ และมีมิติของการสื่อสารอยู่ในตัว เนื่องจากมนุษย์โดยธรรมชาตินั้นตีความหมายจากการติดต่อสื่อสารอยู่ตลอดเวลา การทำความเข้าใจตรรกะก็ต้องกระทำในลักษณะเดียวกัน แนวคิดของ Geertz ช่วยให้เรามองเห็นวาระบบความคิดของมนุษย์ควร จะได้รับการพิจารณาในฐานะตรรกะในบริบททางประวัติศาสตร์ที่มีความคิดซ่อนอยู่เบื้องหลังและมีเป้าหมายหรือเจตนาของการกระทำรวมอยู่ด้วยในตัว (Geertz อ้างในสุริยา สมุทคุปต์และคณะ, 2540: 38 – 39, 64 – 66) อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมในฐานะระบบสัญลักษณ์หรือรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในหัวสมองของมนุษย์นั้นประกอบไปด้วย 2 ส่วนที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันคือ วัฒนธรรมเป็นทั้งแม่แบบของความจริง (model of sense / model of reality) หรือแบบแผนของพฤติกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น (pattern of behavior) ซึ่งหมายถึงแม่แบบวิถีคิดหรือแนวทางที่แต่ละคนได้มาจากการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมวัฒนธรรมนั้น หรือแบบแผนความรู้และความคิด

ความเชื่อทั้งหลายที่ถูกจัดไว้อย่างเป็นระเบียบจากโครงสร้างของประสบการณ์ การรับรู้ การกระทำที่มีความหมายและการเลือกตัดสินใจระหว่างตัวเลือกต่าง ๆ ของมนุษย์แต่ละคน แม้แบบหรือแบบแผนของความจริงนี้เน้นหนักที่ความคิดของมนุษย์หรือชุดของความคิดทั้งหลายพูดอย่างง่าย ๆ ก็คือ วัฒนธรรมในรูปแบบที่ไม่ใช่วัตถุนั้นเองและวัฒนธรรมเป็นทั้งแม่แบบสำหรับความจริง (model for sense / model for reality) หรือแบบแผนสำหรับพฤติกรรมด้วย (pattern for behavior) ซึ่งหมายถึง ผลผลิตของความคิดที่เกิดขึ้นจากการคิดหรือแบบแผนของวิถีชีวิตภายในสังคมหนึ่งที่ประกอบด้วยวัตถุ กิจกรรมและการจัดระเบียบทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นหรือเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่สามารถสังเกตได้ มองเห็นได้จับต้องได้ของสิ่งต่าง ๆ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่แสดงออกมา พูดง่าย ๆ ก็คือ วัฒนธรรมในรูปแบบที่เป็นวัตถุนั้นเอง ทั้งวัฒนธรรมในแม่แบบของความจริง และแม่แบบสำหรับความจริงจะต้องเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาจากการเรียนรู้ร่วมกัน การสั่งสมประสบการณ์ความคิดสร้างสรรค์ตามความสามารถของมนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคม วัฒนธรรมที่มนุษย์เรียนรู้ร่วมกัน จึงเป็นความรู้มาตรฐานชุดหนึ่งที่แฝงฝังอยู่เบื้องหลังแบบแผนของพฤติกรรมและแบบแผนสำหรับพฤติกรรมนั้นอีกต่อหนึ่ง วัฒนธรรมจึงทำหน้าที่กำหนดพฤติกรรมหรือการแสดงออกของคนคล้ายกับการทำงานของโปรแกรม Software ในเครื่องคอมพิวเตอร์ (Geertz อ้างในสุริยา สมุทคุปดีและคณะ, 2536: 1 - 25)

ส่วนศาสนาในฐานะเป็นระบบวัฒนธรรมชุดหนึ่งนั้น (Geertz, 1973) นักมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ก็ให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะรูปและสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญและมีพลังสูงในการสร้างความประทับใจทางศาสนา ศาสนาในวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงสื่อสารโดยอาศัยสัญลักษณ์เป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญ ซึ่งสามารถที่จะผนึกความหมายและความรู้สึกบางอย่างที่มีพลังโน้มน้าว ชักจูง จนกระทั่งบังคับจิตใจของคนได้ (ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล, 2538: 12 - 13) Geertz จึงเชิญชวนให้นักมานุษยวิทยาขยายขอบเขตเนื้อเรื่องและวิธีการศึกษาศาสนาออกไปอีกจากเดิมที่ผ่านมานักมานุษยวิทยาสนใจศึกษาศาสนาในฐานะเป็นเครื่องสะท้อนโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจและการเมือง โดยเน้นบทบาทของศาสนาในแง่การจัดระเบียบทางสังคมและอาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์ หรือข้อมูลที่ได้มาจากการสังเกตพฤติกรรมคนเป็นหลักไปเป็นการศึกษาศาสนาในเชิงปรัชญา ประวัติศาสตร์ กฎหมาย วรรณคดี หรือแม้แต่ด้านวิทยาศาสตร์ (hard sciences) ในฐานะระบบสัญลักษณ์ชุดหนึ่งที่จะโน้มน้าวให้คนเกิดความตระหนักว่าตนเองคือใคร กำลังทำอะไร และสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวเราและมากระทบเรานั้นคืออะไร เราควรจะยอมรับหรือตอบโต้อย่างไร ด้วยท่าทีความรู้สึกอย่างไร เป็นต้น ในการตอบคำถามเหล่านี้ นักมานุษยวิทยาจำเป็นจะต้องตีความ (Interpretation) (ปริตตา กอนันตกุล, 2536: 17) เพราะหนทางเดียวที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างชัดเจนที่สุดก็โดยการแปลความหมายสถานการณ์ต่าง ๆ ที่นักมานุษยวิทยาประสบออกมา (Geertz อ้างในพิเชฐ สายสัมพันธ์, 2539: 19 - 20) Geertz ได้เสนอแนะว่า

มนุษย์อาศัยสัญลักษณ์ในการนิยามและเปลี่ยนโลกของตนเป็นแบบจำลองของจักรวาล ศาสนาจึงเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้สำหรับเสริมธรรมชาติของโลกที่แท้จริงให้เข้มแข็งขึ้น กล่าวคือศาสนาเป็นสัญลักษณ์และมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ธรรมชาติของชีวิตและโลกทัศน์ของคนอีกด้วย (การ์บาริโน, 2536: 125 – 126) ลักษณะของศาสนาจึงเป็นการรวมเหตุผลและความรู้สึกเข้าด้วยกัน มีแบบแผนการเกิดและการดำรงอยู่ในสังคมและสร้างการยอมรับการคล้อยตามและความศรัทธาโดยอาศัยสิ่งที่เป็นลักษณะภาพ เช่น แม่แบบอารยธรรมของชาวบาบิโลนพิธีกรรมหาได้มีการอธิบายอย่างเป็นเหตุผลที่เป็นระบบด้วยคำพูดไม่ ทว่าถ่ายทอดด้วยสัญลักษณ์ที่เร่ร่อนอารมณ์ในเชิงศิลปะคือ ฉาก การแต่งกายและพฤติกรรมของกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ที่มุ่งแสดงความงดงาม ดังนั้นแนวความคิดของ Geertz จึงให้ความสำคัญกับสัญลักษณ์ทางศาสนาและสังคม สัญลักษณ์จึงเป็นศูนย์รวมของความหมายที่ใช้สื่อความเข้าใจหรือเป็นศูนย์รวมของความหมายที่เป็นนามธรรมให้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้นมา (ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล, อ้างแล้ว: 12 - 13)

Geertz ได้แสดงจุดยืนอย่างชัดเจนในบทความเรื่อง Religion As a Cultrual System (1973) ว่า ศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ให้ความหมายแก่สิ่งรอบตัว มีพลังอำนาจที่สามารถสร้างศรัทธาเร้าอารมณ์ความรู้สึกของคน โดยการให้สังขรณ์เกี่ยวกับชีวิตและอธิบายประสบการณ์ในลักษณะที่สอดคล้องกับอารมณ์ความรู้สึกและเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นจริง⁴ (Geertz, 1973: 90 ; อมรา พงศาพิชญ์, 2538: 50) ซึ่งคำจำกัดความนี้ค่อนข้างจะเป็นนามธรรม สลับซับซ้อนยากแก่การเข้าใจและไม่ได้ให้ความหมายของศาสนาอย่างชัดเจนนักเพราะ Geertz เน้นที่ระบบสัญลักษณ์ซึ่งเป็นเรื่องนามธรรม แต่เราต้องยอมรับกันว่าเรื่องศาสนาและประสบการณ์ทางศาสนาเป็นเรื่องที่ยากแก่การอธิบายและไม่มีรูปธรรมมาพิสูจน์ (จำนง อติวัฒน์สิทธิ์, 2525 : 15 ; อมรา พงศาพิชญ์, อ้างแล้ว: 50) อย่างไรก็ตามศาสนาก็เป็นระบบวัฒนธรรมชุดหนึ่งที่เป็นทั้งแม่แบบของความจริง (model of reality) และเป็นแม่แบบสำหรับความจริง (model for reality) กล่าวคือศาสนาไม่ใช่เพียงแต่เป็นระบบที่เกิดจากผลสะท้อนของสังคมเท่านั้น แต่ยังมีหน้าที่รับใช้สังคมด้วย และศาสนาก็เป็นระบบสัญลักษณ์ที่ทำให้ประสบการณ์ของมนุษย์มีความหมายสูงสุด และยังเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของพฤติกรรมมนุษย์ด้วย (คาสส์, 2527: 63) นอกจากนี้ระบบความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติและกฎศีลธรรมของชนเผ่าต่าง ๆ ก็นับเนื่องเป็นศาสนาหรือระบบสัญลักษณ์ที่มีบทบาทมีความหมายต่อมนุษย์และสังคมเช่นเดียวกับศาสนาใหญ่ ๆ ของโลกเช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลามด้วย (ปราณี วงษ์เทศ, 2543: 4 – 5) ดังนั้นศาสนาตามความหมายของ Geertz จึงเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้อธิบายความจริงของโลกและประสบการณ์ของมนุษย์ (R.M.Keesing อ้างในสุริยา สมุทคุปดี, 2533 : 9)

จากบทความนี้ Geertz ได้เสนอแนวทางในการศึกษาศาสนาไว้ในฐานะเป็นระบบสัญลักษณ์ชุดหนึ่ง คำว่าสัญลักษณ์นั้นมีความหมายครอบคลุมกว้างขวางมาก อาจจะเป็นสิ่งของ

การกระทำ เหตุการณ์ คุณลักษณะหรือความสัมพันธ์ เช่น รูปแกะสลัก (a lexicon of carvings) ดอกไม้ การเดินรำ ทำนองเพลง (melodies) การให้สัญญาณ (postures) บทสวด (chants) การประดับตกแต่ง (ornaments) วัด (temples) กิริยาท่าทางการแสดงออก (gestures) หน้ากาก (masks) งูที่ทำมาจากผ้า (cloth snakes) ธนูดอกไม้ (arrows turning into flowers) โรงศพรูปสิงโต (lion-shaped coffins) badi (pagoda on litters) นกพิราบ (doves rising from the brows of suiciding woman) (Geertz, 1980: 103–104) ซึ่งทั้งหมดนี้ทำหน้าที่เป็นพาหะของระบบความคิดบางอย่างที่เป็นนามธรรมแต่ได้ถูกทำให้เป็นรูปธรรมในรูปแบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ [ระบบความคิด (conception) ก็คือความหมายที่สัญลักษณ์นั้นแสดงออกมา] ระบบสัญลักษณ์สามารถที่จะสร้างอารมณ์ความรู้สึกและแรงจูงใจให้แก่มนุษย์โดยอ้างถึงระเบียบที่ยิ่งใหญ่บางอย่างเกี่ยวกับจุดหมายปลายทางของการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ (Geertz อ้างในปริตตา, อ้างแล้ว: 18) สัญลักษณ์จึงเป็นตัวแทนของสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ ที่มนุษย์ใช้ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม สัญลักษณ์เป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาและถูกใช้โดยไม่รู้ตัว การเคลื่อนไหวของความหมายของสัญลักษณ์ย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ Geertz เน้นความสำคัญของการโต้ตอบกันระหว่างมนุษย์และวัฒนธรรมที่มีอาจแยกจากกันเพราะสัญลักษณ์เป็นระบบหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นกลไกควบคุมทางสังคม สัญลักษณ์คือวิถีทางที่มนุษย์ใช้ทำความเข้าใจและให้ความหมายแก่ตนเอง และหล่อหลอมมนุษย์แต่ละคนให้อยู่ในรูปแบบที่เป็นอยู่ (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, มปป: 18–41) สัญลักษณ์ทางศาสนามีลักษณะเด่น 3 ประการคือ

1. สัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นการนำเอาเหตุผลกับอารมณ์ความรู้สึกมาผนวกเข้าด้วยกันหรือทำให้เป็นเรื่องเดียวกัน สัญลักษณ์ทางศาสนามีพลังในเบื้องต้นจากการก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกบางอย่าง ซึ่งเป็นความรู้สึกที่เข้มข้นรุนแรงในประสบการณ์การมีชีวิตอยู่ ความรู้สึกเช่นนี้อาจจะเป็นความกลัว ความประหวั่นพรั่นพรึง ความทรมานทรมาย ความปิติที่ได้สัมผัสกับสิ่งที่สูงส่งงดงามที่สุด ความรู้สึกและอารมณ์เหล่านี้ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่มีเชื้ออยู่ในใจของมนุษย์ทุกคนอยู่แล้ว แต่จะต้องได้รับการเสริมแรงให้หนักแน่นขึ้นด้วยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบางอย่าง ดังนั้นในบางวัฒนธรรมแล้วอารมณ์บางอารมณ์จะกลายเป็นสิ่งที่ถูกกระตุ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ด้วยสัญลักษณ์บางอย่าง ซึ่งจะถูกนำมาแสดงหรือตอกย้ำด้วยวิธีการต่าง ๆ และความรู้สึกที่ถูกกระตุ้นอันรุนแรงนี้จะมีผลเชื่อมโยงกับการกระทำ กล่าวคือก่อให้เกิดแรงจูงใจที่จะผลักดันให้มีการกระทำในบางรูปแบบที่สอดคล้องกับความรู้สึกของสัญลักษณ์ได้ แรงจูงใจเช่นนี้เป็นเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกที่มีอาจเหนียวรั้งได้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีคำอธิบายที่เป็นเหตุเป็นผลต่ออารมณ์ความรู้สึกเหล่านั้นที่คนทั่วไปสามารถเข้าใจได้ไม่ยากนัก คำอธิบายดังกล่าวมักจะแสดงตำแหน่งแห่งที่ของมนุษย์ในจักรวาลและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งต่าง ๆ คำอธิบายจะเป็นเครื่องรองรับอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ทำให้เห็นว่าความรู้สึกนั้นเป็นความจริงที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ขณะเดียวกันคำอธิบายก็ถูกทำให้เห็นว่าเป็นเรื่องของประสบการณ์ส่วนตัวของแต่ละบุคคล มิใช่คำอธิบายที่เลื่อนลอยปราศจากรากฐานของชีวิตจริง สัญลักษณ์ทางศาสนามีความหมายที่ประณีตซับซ้อนละเอียดอ่อน ด้านหนึ่งสร้างอารมณ์ความรู้สึกและแรงจูงใจที่กว้างขวางหลากหลาย ในอีกด้านหนึ่งสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับการมองโลกหรือโลกทัศน์ สัญลักษณ์จึงให้ทั้งสิ่งที่กระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกและคำอธิบายที่มีเหตุมีผล ทั้งสองส่วนนี้จึงเสริมซึ่งกันและกัน ทำให้สัญลักษณ์เป็นสิ่งที่มีความสามารถสะกดคนให้อยู่ในอำนาจได้ ดังเช่นที่ Geertz ได้ไปศึกษาการแสดงทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาวบาห์ลีอย่างละเอียดนั้นคือการแสดงรำดาบารอง (Rangda-Barong) ตามแนวความคิดของชาวบาห์ลี สมดุลของธรรมชาติถูกกำหนดโดยพลังสองขั้วตรงข้ามกันคือ ความดีงามกับความชั่วร้าย โดยที่ความตายมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพลังของสิ่งชั่วร้ายและอำนาจมืดของมนต์ดำ หากมนต์ดำมีอิทธิพลเหนือหมู่บ้าน หมู่บ้านนั้นจะตกอยู่ในอันตราย พิธีล้างมลทินจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการนำความสมดุลที่หายไปกลับคืนมา พิธีกรรมจึงเป็นวิถีทางหนึ่งสำหรับล้างมลทินในหมู่บ้าน บารองเป็นเจ้าป่าและเป็นสัตว์โลกในตำนานที่มีลักษณะหน้าตาไม่เหมือนสัตว์โลกใด ๆ ที่ปรากฏอยู่ในชีวิตจริง บารองมีขนยาวและหางโค้งงอและเป็นสัญลักษณ์แทนวิญญาณที่ดีงาม ซึ่งเป็นผู้ปกป้องรักษามนุษย์ ฝ่ายแม่มดหมายรำดาซึ่งเป็นอวตารหนึ่งของมเหสีพระศิวะเป็นสัญลักษณ์แทนวิญญาณชั่วร้าย นางเป็นผู้ปกครองวิญญาณชั่วร้ายเป็นแม่มดที่สิงอยู่ในสุสาน โลกของนางคือโลกแห่งความมืด และนางมีความสามารถในการใช้มนต์ดำซึ่งเป็นพลังเชิงลบและเป็นพลังทำลายล้าง

แก่นของบทละครเรื่องนี้คือความขัดแย้งอันเป็นนิรันดร์ของพลังจักรวาลสองขั้ว ซึ่งมีบารองและรำดาเป็นสัญลักษณ์ ในการแสดง บารองจะออกโรงก่อนโดยมีชายสองคนเป็นผู้แสดงประกอบเป็นส่วนขาหน้าและขาหลัง บารองเดินไปมาราวกับมีเล่ห์เหลี่ยมแยกเขี้ยวไปที่วงดนตรีกาเมลันและตัวตลกทางจรดูเหมือนกำลังข่มขู่ผู้คน แต่ในความเป็นจริงกลับเป็นผู้พิทักษ์หมู่บ้าน ในขณะที่บารองปรากฏกายทุกคนตกอยู่ในความเงียบ ต่อมาแม่มดรำดาก็ปรากฏกายพร้อมด้วยเล็บยาวแหลมอันน่าสยดสยอง ลิ้นของนางที่ห้อยย้อยออกมาจากปากเป็นเปลิงลูกโชนชี้ให้เห็นถึงไฟแห่งการทำลายล้างในตัวนาง ลำคอเหนือทรวงอกอันหย่อนยานมีดบาดได้ฟุ้งของมนุษย์แขนงไว้โดยรอบ นางคำรามในลำคอด้วยเสียงต่ำ ขณะที่เดินข่มตามบารอง โดยสะบัดผ้าสีขาวเพื่อเป็นการแสดงถึงอำนาจอันล้นเหลือ ในขณะที่ต่อสู้กัน บารองดูเหมือนจะเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำ จึงต้องมีผู้ช่วยเหลือบารองเพราะการช่วยเหลือบารองหมายถึงการธำรงไว้ซึ่งความเป็นอยู่ที่ดีของหมู่บ้าน กลุ่มนักรำกริชเป็นสัญลักษณ์ของการช่วยเหลือในครั้งนี้ โดยกรูกันเข้าโจมตีแม่มดรำดาอย่างรุนแรง แต่เวทมนต์ของรำดาได้สะกดให้นักเต้นรำกริชจ้วงกริชเข้าแทงตนเอง แต่ไม่ว่านักรำกริชจะแทงกริชเข้าหน้าอกของตนเองด้วยแรงที่มากเพียงใด ปลายแหลมของกริชก็ไม่สามารถแทงเข้าไปในเนื้อของคนเหล่านี้ได้แต่ก็อาจจะเกิดขึ้นได้ ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวแสดงถึงความไม่พอใจของเทพต่อบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งหรือทั้งชุมชน บาดแผลที่เกิดขึ้นจะได้รับการรักษาโดยใช้กลีบของดอก

ชบาสีแดงที่เป็นเครื่องตกแต่งหน้ากากบารอง ในตอนท้ายที่สุดนักวิจัยทุกคนจะได้รับการช่วยเหลือจากบารองโดยการคลายมนต์สะกดให้ โดยเปอแม็งคูจะเป็นผู้ทำพิธีกรรมโดยการจุ่มหนวดของบารอง ซึ่งทำมาจากผมมนุษย์และถือว่าเป็นส่วนที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในตัวบารอง ลงไปในน้ำมนต์และพรมน้ำมนต์นั้นให้แก่กำมะกริช เพื่อให้ตื่นจากมนต์สะกดนั้น (Geertz 1980: 114 – 118 ; นันทวัน เพ็ชรวัฒนา, 2532 51 – 52 ; ชนิดา คักดีศิริสัมพันธ์ (บรรณาธิการ) 2541; 90 – 91) Geertz ได้สรุปว่า การแสดงดังกล่าวเป็นการแสดงเชิงพิธีกรรมมากกว่าที่จะเป็นการแสดงเพื่อความบันเทิง เพราะเป็นการต่อสู้ระหว่างความดีกับความชั่ว แต่พลังทั้งสองก็ไม่ได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด แต่ผสมผสานกันไปบนพื้นผิวการแสดงนั้น สำหรับชาวบาหลิแล้วการแสดงรำดาบารองไม่ได้แยกผู้ชมออกจากเนื้อเรื่องที่แสดงแต่เป็นการแสดงที่เข้าถึงได้ สัมผัสได้ จินตนาการได้ ได้นำพวกเขาโลดแล่นออกจากโลกสามัญที่เขามีชีวิตอยู่จริงสู่โลกอันศักดิ์สิทธิ์ที่รำดาและบารองดำรงชีวิตอยู่ การแสดงที่เห็นจึงเป็นการเข้าถึงจินตนาการโลกศักดิ์สิทธิ์ของรำดาและบารองโดยตรง ทั้งรำดาและบารองจึงไม่ใช่ภาพตัวแทนของบางสิ่งบางอย่าง (representation) แต่เป็นสิ่งเหล่านั้นโดยตรง (presences) เมื่อชาวบาหลิเข้าไปอยู่ในบรรยากาศการแสดงรำดาบารอง พวกเขาจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกศักดิ์สิทธิ์ของรำดาบารอง แม่มดรำดาจึงไม่ใช่ตัวแทนของความน่ากลัว แต่เป็นตัวแทนความกลัวนั่นเอง ส่วนบารองก็ไม่ใช่ตัวแทนของความดีงาม ความตลกขบขัน มองโลกในแง่ดีเพียงแค่นั้น แต่บารองทำให้โลกทัศน์ของชาวบาหลิ ปรากฏเป็นรูปธรรม ความสนุกสนาน ความสวยงาม และความรักสวยรักงามในท่ามกลางความกลัว บางทีโลกทัศน์ที่แท้จริงของชาวบาหลิก็คือบารองนั่นเอง (Geertz, 1980)

2. สัญลักษณ์ทางศาสนาในฐานะที่เป็นระบบสัญลักษณ์มีแบบแผนทางวัฒนธรรม (Cultural Pattern) บางอย่างของการเกิดและการดำรงอยู่ในสังคม กล่าวคือ เป็นทั้งแม่แบบที่ก่อให้เกิดบรรยากาศทางความรู้สึกและโลกทัศน์ในสังคม และเป็นสิ่งที่ถูกหล่อหลอมออกมาจากบรรยากาศทางความรู้สึกและโลกทัศน์นั้น ๆ ด้วย สัญลักษณ์จึงเป็นทั้งเหตุและผลในเวลาเดียวกัน ดังนั้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบสัญลักษณ์กับสังคมจะเป็นทั้งการตั้ง หรือหยิบยกเอาเรื่องราวที่เด่น ๆ ในความรู้สึกและโลกทัศน์ของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ มาใช้สื่อสารกัน ในขณะที่เดียวกันก็จะเป็นการสร้างเรื่องราวเช่นนั้นขึ้นมาอีกครั้งแล้วครั้งเล่า สัญลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ถูกสร้างขึ้นมาครั้งเดียวแล้วใช้ได้ตลอดไป แต่เป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวโต้ตอบกับความเป็นไปภายในสังคมอยู่ตลอดเวลา (intertranspossibility or tranposition)

3. สัญลักษณ์ทางศาสนาในฐานะที่เป็นระบบสัญลักษณ์มีแบบแผนพิธีกรรม(practices) ที่ทำให้คนเกิดการยอมรับ เห็นคล้ายตามและเกิดความศรัทธา แบบแผนนี้มีลักษณะเด่นตรงที่ว่า การที่คนเราจะยอมรับความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง จนซึมซับเข้าไปในหัวใจได้นั้น มักจะไม่ใช้การคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผล แต่เป็นการสร้างการยอมรับในเบื้องต้นโดยอาศัยสิ่งซึ่งมีลักษณะเป็นภาพ

ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรูปปั้น รูปสลัก ภาพ อักษร สิ่งของ ซึ่งใช้สืบทอดกันมาจนเป็นประเพณี นอกจากนั้นยังมีกระบวนการปฏิบัติต่าง ๆ เช่น คำพูด การสวดมนต์ การกราบไหว้ ทั้งในพิธีกรรมและในชีวิตประจำวัน ที่ทำให้ภาพเหล่านี้ถูกปลูกฝังเข้ามาในความสำนึกของคนอย่างแนบแน่น (Geertz อ้างในปริตดา กอนันตกุล, 2536: 18 – 19)

Geertz ได้พัฒนาการศึกษาสัญลักษณ์ทางศาสนาตามแนวทางที่กล่าวมานี้ในหนังสือชื่อ Negara (1980) ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับรัฐบาห์ลีโบราณในสมัยคริสต์ศตวรรษ 19 ซึ่ง Geertz เรียกว่า นาฏรัฐ¹⁵ (The Theatre State) ก่อนที่บรรดารัฐเหล่านี้จะตกไปเป็นอาณานิคมของพวก Dutch (เนเธอร์แลนด์) นาฏรัฐดำรงอยู่ได้ด้วยการศึกษาที่กษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ในฐานะผู้แสดง (impresarios) พรหมมณีในฐานะผู้กำกับการแสดง (directors) และประชาชนทั่วไปในฐานะผู้ชมและผู้สนับสนุนการแสดง (supporting audiences) ร่วมกันแสดงละครเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของอาณาจักรที่สืบทอดความเจริญรุ่งเรืองมาจากอดีต (Geertz, 1980: 4 – 13)

เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศที่เป็นภูเขาทำให้อาณาจักรต่าง ๆ ของเกาะบาห์ลีโบราณไม่ว่าจะเป็น Tabanan Badung, Gianyar, Klungkung, Karengkasem, Bangli และ Mengwi กระจายตัวกันอยู่ทั่วไปเป็นหย่อม ๆ ต่อเนื่องกันไป อาณาจักรเหล่านี้ต่างมีอำนาจในการปกครองตนเองที่เป็นอิสระจากกัน อาจจะมีการสร้างเครือข่ายความเป็นพันธมิตรกันเป็นกลุ่ม ๆ บ้าง แต่โดยภาพรวมแล้วไม่มีอาณาจักรใดที่สามารถตั้งตัวเป็นศูนย์กลางทางการปกครองเหนืออาณาจักรอื่น ๆ ได้ แต่ละอาณาจักรจะประกอบไปด้วยศูนย์กลางของอาณาจักรหรือ Negara และชายขอบของอาณาจักรหรือ Desa. Negara (Nagara, Nagari, Negari) เป็นคำยืมมาจากภาษาสันสกฤต ความหมายดั้งเดิมแปลว่า เมือง (town) แต่ที่ใช้ภาษาอินโดนีเซียมีหลายความหมาย เช่น พระราชวัง เมืองหลวง รัฐ อาณาจักร เป็นต้น เป็นคำโบราณที่มีความหมายกว้างมาก โดยเน้นความหมายในเชิงวัฒนธรรมของชนชั้นสูง หรือวัฒนธรรมหลวงและระบบอำนาจทางการเมืองของผู้ปกครอง ในขณะที่ Desa ก็เป็นคำยืมมาจากภาษาสันสกฤตเช่นกันและมีความหมายกว้างมากไม่ว่าจะเป็นชนบท ท้องถิ่น หมู่บ้าน สถานที่รวมทั้งหมายถึงการเป็นเมืองขึ้น และอาณานิคมด้วยขึ้นอยู่กับกาลเทศะว่าจะใช้อย่างไร Negara และ Desa จึงเป็นคำที่มีความหมายตรงข้ามกันในเรื่องนโยบายการพัฒนาทางการเมืองดั้งเดิมภายในระบบความคิดแบบจักรวาลวิทยาของอินเดีย ดังนั้นโดยสรุป Negara หมายถึงรัฐ อาณาจักร เมืองหลวง ราชสำนัก เมือง รวมถึงอำนาจทางการเมือง การปกครองระหว่างผู้ปกครองกับท้องถิ่น และรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมระหว่าง Negara กับท้องถิ่นส่วน Desa หมายถึง ชนบท หมู่บ้าน รวมถึงการตั้งถิ่นฐานในชนบทและวิถีชีวิตของชาวชนบทด้วย (Geertz, 1980: 3 – 4)

หลักการที่ Negara ใช้ในการปกครองของ Desa นั้นคือคติแห่งความเป็นแม่แบบ (The doctrine of the exemplary center) Negara เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมที่รุ่งเรืองสง่างามและเป็นตัวอย่างของการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ ชีวิตอันเป็นแม่แบบนี้เป็นศูนย์กลางของ Negara ตำนานเล่าว่าเกาะบาหลินั้นแต่เดิมเป็นถิ่นอาศัยของสัตว์และอสูรกายป่าเถื่อน (demons and villains) ปกครองโดยกษัตริย์ที่มีศรัทธาเป็นหมูต่อมากษัตริย์ชาวองค์หนึ่งจากอาณาจักร Majapahit ได้เข้ามาปกครองและได้นำความเป็นมนุษย์ ความเจริญ ความอ่อนโยน ความสูงส่งดั่งงามมาสู่ดินแดนนี้ กษัตริย์ชาวพระองค์นั้นได้ส่งลูกหลานมาปกครองโดยตั้งราชวงศ์ขึ้นตามเมืองต่าง ๆ ลูกหลานที่มีศักดิ์สูงที่สุดมาตั้งเมืองอยู่ที่ Klungkung ซึ่งถือว่าเป็นเมืองที่มีฐานะสูงที่สุดในบรรดาเมืองต่าง ๆ บนเกาะบาหลิน กษัตริย์ชาวจึงเป็นผู้นำแม่แบบของวัฒนธรรมที่ประเสริฐสุดมาสู่เกาะบาหลิน ครั้นเมื่อกาลเวลาผ่านไป วัฒนธรรมที่สืบทอดต่อมาจากต้นแบบได้ค่อย ๆ เสื่อมถอยลงไม่ถึงงามเท่าของเดิม แต่ก็ยังพยายามรักษาและเจริญรอยตามแม่แบบในอุดมคติไว้ในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะพิธีกรรม แม่แบบอุดมคตินี้มีหลักการในการจัดการ สิ่งของ สถานที่ต่าง ๆ ให้มีฐานะสูงต่ำลดหลั่นลงมาตามระยะห่างจากศูนย์กลาง กษัตริย์ และราชสำนักเป็นพวกที่รักษาวัฒนธรรมไว้ได้อย่างเข้มข้นที่สุด รองลงไปก็ได้แก่ชนชั้นสูงซึ่งมักเกี่ยวดองเป็นพระญาติวงศ์ของกษัตริย์รองลงไปอีกก็ได้แก่ชาวเมือง ชาวไร่ชาวนา ส่วนผู้ที่อยู่ห่างไกลออกไปในปากก็จะมีห่างไกลจากศูนย์กลางของวัฒนธรรม และมีฐานะไม่ผิดอะไรจากสัตว์ (Geertz, 1980 : 14 – 15)

กฎแห่งความเป็นแม่แบบหรือความพยายามที่จะเข้าใจแบบนี้เป็นประสบการณ์ที่จะเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าในพระราชพิธีและพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ โดยที่พิธีต่าง ๆ จะเป็นเสมือนละคร ที่มีกษัตริย์เป็นผู้แสดง พระมหามณเฑียรเป็นผู้กำกับการแสดง และประชาชนทั่วไปเป็นผู้ชมการแสดง เหตุการณ์ของพิธีกรรมทำให้ตำนานจากอดีตกลายมาเป็นประสบการณ์ในชีวิตปัจจุบันอีกครั้งหนึ่ง ความเป็นแม่แบบทางวัฒนธรรมสามารถประจักษ์ขึ้นในใจของผู้แสดงและผู้ชมเมื่อได้เห็นความยิ่งใหญ่ของขบวนแห่ที่ตกแต่งอย่างวิจิตรตระการตา ได้เห็นกษัตริย์และผู้แสดงอื่น ๆ ในเครื่องทรงอันอลังการและมีสีล้นแพรวพราว เยื้องกรายด้วยอิริยาบถที่ละเมียดละไมและสง่างาม พิธีกรรมจึงสามารถทำให้ตำนานเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงและรู้เห็นรู้สึกได้อย่างชัดเจน สำหรับทุกคน (Geertz 1980 ; 11 – 19) โดย Geertz ได้ยกตัวอย่างงานเขียนของ L.V.Helms (1882) ขึ้นหนึ่งที่บรรยายถึงพิธีเผาพระศพอันศักดิ์สิทธิ์ (shocking sacrifices) ของราชาแห่ง Gianjar บนเกาะบาหลินที่ได้ตายลงในวันที่ 20 ธันวาคม ค.ศ. 1847 ร่างของพระองค์ถูกเผาด้วยพิธีกรรมอันยิ่งใหญ่พร้อมด้วยนางสนม 3 คน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความยิ่งใหญ่ของราชาองค์นี้ และในขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความเคารพศรัทธาในราชาพระองค์นี้ของชาวบาหลินทั้งหลายด้วย Helms ได้กล่าวว่าขบวนแห่พระศพอันยิ่งใหญ่ได้เคลื่อนตัวเข้าสู่พระราชวัง อันถือเป็นศูนย์กลางของมณฑลพิธีเผาพระศพในครั้งนี้ ขบวนแห่พระศพประกอบไปด้วยเหล่าทหารถือหอกถือทวน (lance – bearers)

ดนตรีวงกาเมลัน (gamelan) ข้าราชการบริพารชายหญิงถือเครื่องราชูปโภค เครื่องประดับ พระเกียรติยศ (The offerings) เช่น อาวุธต่าง ๆ เสื้อผ้า ชันเงินและชันทองใส่น้ำมันศักดิ์สิทธิ์ กลองศักดิ์สิทธิ์ ถาดใส่ผลไม้ ถาดใส่น้ำสด ถาดใส่ข้าวสุกหลากสี และผ้าซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความยินดีที่จะได้กลับสู่สวรรค์ จากนั้นจะตามด้วยขบวนของราชาองค์ใหม่ (Dewa Pahang) พร้อมผู้ติดตามและกลุ่มขุนนางต่าง ๆ ขบวนพระชั้นสูง (Pandita) ซึ่งนั่งมาบนเก้าอี้คานหาม ซึ่งเก้าอี้มีการพันด้วยผืนผ้ายาวสีขาวและสีดำโดยสมมติให้เป็นงูใหญ่ (Serpent) หัวงูจะวางไว้ที่ใต้เก้าอี้คานหามของพระชั้นสูง ส่วนหางงูจะมัดไว้กับ Badi ซึ่งเป็นขบวนที่ตั้งพระศพที่อยู่ถัดมา Badi มีลักษณะคล้ายเจดีย์สูง 11 ชั้น^๑ ประดับประดาอย่างสวยงาม ใช้คนหาม 500 คน ส่วนพระศพจะตั้งอยู่บนชั้นที่สูงที่สุด และมีคนเฝ้าพระศพด้วย การที่พระศพเคลื่อนที่ไปหมายถึงพระศพถูกลากจูงไปด้วยงูใหญ่ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของพระชั้นสูง หลังจากขบวนพระศพก็เป็นขบวนหญิงสาว 3 นางซึ่งไร้การตกแต่งด้วยเครื่องประดับใด ๆ หญิงสาวทั้ง 3 นางอยู่ในชุดขาว ปลอยผมยาว มือข้างหนึ่งถือหวี อีกข้างหนึ่งถือกระจกเป็นสัญลักษณ์ว่าพวกหล่อนยินดีและเต็มใจที่จะพลีร่างกายของตนสังเวยในกองไฟ พวกหล่อนเชื่อว่าตนจะได้เป็นพระมเหสีผู้โปรดปรานและเป็นราชินีของกษัตริย์ในโลกหน้า การพลีชีพในครั้งนี้จะทำให้พระศิวะพอใจและรับตนขึ้นสู่สวรรค์เบื้องบน (Swerga Surya) เมื่อขบวนแห่พระศพเคลื่อนตัวไปอย่างช้า ๆ ก่อนจะถึงจุดหมายนั้น ก็มีการแสดงจากสำคัญเกิดขึ้นคือพิธีกรรมการฆ่างูใหญ่จำลองเพื่อเตรียมไปเผาพร้อมกับพระศพ โดยพระชั้นสูง (Pandita) จะลงมาจากเก้าอี้บนคานหามแล้วไปหยิบเอาดอกไม้ (The champaka) ที่ซ่อนอยู่ในหัวงูใหญ่ที่วางอยู่ใต้เก้าอี้ นักบวช แล้วเอาไปตีที่หัวงู โดยสมมติว่าเป็นลูกธนูที่ได้ปลิดชีวิตงูใหญ่นั้น และงูเป็นสัตว์ร้ายที่จะต้องฆ่าทิ้ง ร่างของงูใหญ่ในสภาพผืนผ้าสีขาวและดำจะเผาพร้อมพระศพต่อไป เมื่อขบวนเคลื่อนเข้าไปใกล้ที่เผาพระศพ badi จะถูกหมุน 3 รอบ เพื่อให้วิญญาณสับสน พระศพจะถูกเคลื่อนจาก badi ไปไว้ในโรงพระศพไม้ที่แกะสลักเป็นรูปสิงโต แล้วนำแผ่นทอง แผ่นเงิน เหล็ก ทองแดงและตะกั่วแผ่นเล็ก ๆ และลงคาถากำกับ นำไปใส่ไว้ในปากพระศพ บัณฑิตอ่านพระเวท (The Vedas) และสร่งน้ำมันศักดิ์สิทธิ์ลงบนพระศพ แล้วนำไม้ทาสีทอง สีขาวและสีดำไปไว้ใต้โรงพระศพสิงโตไม้ แล้วจุดไฟเผา หญิงสาวทั้ง 3 นางจะถูกนำไปยังปะรำพิธีและเตรียมพร้อมที่จะเข้าพิธีสังเวย เมื่อผู้ดูแลเทน้ำมันให้ไฟลุกท่วมขึ้นมา หญิงสาวทั้ง 3 คนก็ชูนกพิราบขึ้น และกระโดดลงหายไปนกองไฟทีละคน ๆ พร้อมกับปล่อยนกพิราบขึ้นสู่ท้องฟ้าเป็นสัญลักษณ์แทนดวงวิญญาณที่บินจากไป (Geertz, 1980: 98 – 102)

พิธีกรรมแห่งชีวิตอันคลาสสิกที่แสดงออกนี้ เป็นเสมือนละครโรงใหญ่ที่ทำให้เรื่องราวต่าง ๆ ในตำนานและในความคิดเกิดขึ้นจริง ในพิธีมิได้มีแต่การแสดงของบรรดากษัตริย์ พระญาติวงศ์และชนชั้นสูงเท่านั้น แต่ยังมีผู้คนอีกจำนวนมากที่ห้อมล้อมพิธีนี้อยู่อาจกล่าวได้ว่าพิธีกรรมดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงระบบการจัดการทางสังคมของชาวบาห์ลี ระเบียบแห่งความคิดที่ถูกถ่ายทอด

ออกมาของกษัตริย์และบรรดาชนชั้นสูงคือกฎความเป็นศูนย์กลางของกษัตริย์ (The exemplary center) กษัตริย์มิได้เป็นเพียงศูนย์กลางของระบบจักรวาลเท่านั้นแต่ยังเป็นแม่แบบทางวัฒนธรรมด้วย บทละครที่กษัตริย์และพระญาติวงศ์ ชนชั้นสูงและชนชั้นล่างของชาวบาห์ลีแสดงกันอยู่ตลอดเวลาเพื่อทำให้แม่แบบทางวัฒนธรรมมีชีวิตชีวาอยู่เสมอ นั่นคือบทละครเรื่อง เทวราชาหรือความเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล (Divine Kingship) ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของ Negara ซึ่ง Negara โดยรวมก็คือ วัฒนธรรมของระบบการเมือง (image of political life) วัฒนธรรมของราชสำนัก (court life) ประเพณีระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ที่สนับสนุน Negara ระบบอภิสิทธิ์ของ Negara เป็นต้น (Geertz, 1980: 124) โดยแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ 3 อย่างคือ ปัทมาสน์ (padmasana) ศิวลึงค์ (lingga) และคักติ (sekti) ปัทมาสน์คือพระแท่นกลีบบัวของพระศิวะ รวมถึงสัญลักษณ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่หรือตำแหน่งที่ตั้งด้วย ที่สำคัญที่สุดคือพระราชวังอันเป็นสถานที่สำคัญที่สุดสูงที่สุดและพิเศษที่สุดใน Negara ศิวลึงค์นั้นเป็นสิ่งที่มพลังในการให้กำเนิดหรือก่อให้เกิดสิ่งอื่น ๆ ได้ ศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ที่ลงมาปฏิบัติหน้าที่ปกครองในนามพระศิวะอำนาจของราชวงศ์จึงเกิดมาจากศิวลึงค์ สัญลักษณ์ของศิวลึงค์มีได้หลายรูปแบบเช่น เมรุเผาศพ ที่ตั้งพระศพ (badi) กิริช หมวกทรงหม้อตาลของพระชั้นสูง ภูเขาใหญ่ แล่ที่พราหมณ์ใช้โบกในพิธี เป็นต้น ส่วนคักตินั้นคืออำนาจและฐานะซึ่งมีอยู่ไม่เท่าเทียมกันในแต่ละคน มากน้อยลดหลั่นกันลงไปเป็นลำดับขั้น แต่โดยภาพรวมแล้วสัญลักษณ์ทั้งสามสื่อถึงฐานะอันสูงสุด ที่สำคัญที่สุดและพิเศษสุดของกษัตริย์ ปัทมาสน์เป็นตัวแทนของเพศหญิงและศิวลึงค์เป็นตัวแทนของเพศชาย เมื่อผสมกันจะเกิดพลังชีวิตและสรรพสิ่งในจักรวาล เมื่อสัญลักษณ์ทั้งหมดนี้รวมกันในรูปต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรมของวัง พิธีกรรมของกษัตริย์ก็จะทำให้กษัตริย์เป็นผู้ที่สถิตอยู่ ณ ศูนย์กลางแห่งจักรวาล แบบแผนเชิงสัญลักษณ์อันนี้ถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมของสังคมแทบทุกพิธีกรรม ดังนั้นพิธีกรรมทางศาสนาและทางสังคมจึงให้อิทธิพลซึ่งกันและกันสูงเหมือนสองด้านของเหรียญอันเดียวกัน ศิวลึงค์คู่กับปัทมาสน์อันใด รัฐก็คู่กับสังคมชั้นนั้น โดยแสดงออกผ่านกษัตริย์ในฐานะศูนย์รวมแห่งอำนาจ เราสามารถเห็นลำดับของการถ่ายทอดตั้งแต่พระศิวะ กษัตริย์ ชุนนาง ประชาชน Geertz อธิบายถึงลำดับของความเป็นแม่แบบที่ถ่ายทอดลงไปในสังคมบาห์ลีว่า กษัตริย์มองพระศิวะเป็นแม่แบบของพระองค์ พระองค์ก็ปฏิบัติตามแบบนั้น ประชาชนมองกษัตริย์เป็นแม่แบบของตน ประชาชนก็ปฏิบัติตามแบบนั้นในขณะที่เดียวกันสังคมก็มองรัฐเป็นแม่แบบของสังคม สังคมก็ปฏิบัติตามรัฐ ประชาชนมองสังคมเป็นแม่แบบ ประชาชนก็ปฏิบัติตามสังคม (Geertz, 1980: 108 – 109)

สิ่งที่น่าสนใจคือ Geertz กล่าวว่า ชาวบาห์ลีเองไม่ได้บรรยายถึงความรู้สึกต่อแม่แบบทางวัฒนธรรมออกมาด้วยคำพูดหรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ไม่มีการอธิบายด้วยคัมภีร์ หรือทฤษฎีที่เป็นระบบ แบบแผนความเชื่อได้รับการถ่ายทอดด้วยสัญลักษณ์ที่เร่ร่อนอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าด้วยถ้อยคำที่เป็นเหตุเป็นผลเป็นระบบ Geertz เห็นว่าการที่ผู้ศึกษาวิจัยพยายามทำความเข้าใจ

ใจความหมายของระบบสัญลักษณ์ด้วยการอธิบายเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ ย่อมเป็นการเสี่ยงต่อการคาดเดาเอาเองหรือไม่ก็เป็นการสรุปรวบรัดจนเกินไป (Exegesis) สารที่ต้องการจะสื่อเป็นอะไรบางอย่างที่แฝงฝังอยู่กับสัญลักษณ์ของสารนั้นอย่างแนบแน่นจนกลายเป็นสิ่งเดียวกัน และสัญลักษณ์นั้นเป็นสิ่งที่มีความหมายหลากหลาย การสกัดเอาสารหรือความหมายออกมาเพียงชุดเดียวย่อมเป็นการทำลายมนต์เสน่ห์ของภาพรวมทั้งหมด ความหมายที่หลากหลายกลายเป็นความจืดชืดไปอย่างน่าเสียดาย แต่นั่นก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในการศึกษาเพราะหน้าที่ของผู้ศึกษาวิจัยคือการเสนอความหมายที่เกิดจากการตีความของตนเอง ไม่เช่นนั้นผู้ศึกษาวิจัยก็จะไม่เข้าใจสารที่ระบบสัญลักษณ์สื่อออกมาเหมือนที่ชาวบาห์ลีพูดว่า วัวยืนดูวงกามีลัน (liked cow looking at a gamelan orchestra) (Geertz, 1980: 103 – 104) แต่อย่างไรก็ดีงานของ Geertz เน้นการตีความผ่านประสบการณ์ของคนนอกพิธีกรรมในแง่ของการตีความผ่านบุคคลที่เข้าไปศึกษาพิธี (แต่ทั้งนี้ก็มีได้หมายความว่า Geertz จะไม่สนใจมุมมองของคนในเลย) โดย Geertz เรียกตนเองว่า คนนอก (Outsider)⁷ หรือบางทีก็เรียกตนเองว่า ผู้สังเกตการณ์ (observer) (อ้างในพิเชษฐ สายพันธ์, 2539: 20)

ภายใต้การทำวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยาฉบับนี้ ผู้เขียนอาศัยแนวความคิดเรื่องสัญลักษณ์ทางศาสนาของ Geertz มาเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์ แม้ว่าสังคมไทยและสังคมบาห์ลีจะมีลักษณะแตกต่างกันหลายประการไม่ว่าจะเป็น วัฒนธรรมทางความเชื่อและศาสนาของสังคมบาห์ลีเป็นแบบพราหมณ์ฮินดู ในขณะที่สังคมไทยเป็นแบบพุทธและเราคงจะไม่พบเรื่องราวของเทวราชา บัทมาสน์ คิวลิ่งค์ พิธีสัตตตี (Suttee) และอื่น ๆ แบบสังคมวัฒนธรรมบาห์ลีในสังคมวัฒนธรรมไทย หากแนวความคิดและวิธีการ (anthropological method) ในการพิจารณาความหมายของสัญลักษณ์ทางศาสนายังมีความน่าสนใจอยู่มาก (ปริตตา กอฮันันตกุล, อ้างแล้ว: 22) ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นความพยายามในเบื้องต้นของผู้เขียนในฐานะนักมานุษยวิทยาที่จะได้นำแนวความคิดดังกล่าวมาลองศึกษาสังคมไทยในเชิงมานุษยวิทยา เพราะผู้เขียนเชื่อว่า ทฤษฎีทางมานุษยวิทยานั้นเกิดมาจากข้อมูลภาคสนามไม่ได้เกิดมาจากจินตนาการลอย ๆ โดยปราศจากข้อมูลที่เป็นจริงสนับสนุนและทฤษฎีนั้นจะต้องสามารถนำไปตรวจสอบวิเคราะห์เปรียบเทียบ หรืออธิบายกับต่างสังคมวัฒนธรรมได้ด้วยไม่ใช่ใช้อธิบายได้กับสังคมวัฒนธรรมเดียวเท่านั้น (Bongo – Bongoism) (ฉลาดชาย, รมิตานนท์, มปป. : 6) ทั้งนี้ผู้เขียนต้องการค้นหาความหมายที่แฝงฝังอยู่ในสัญลักษณ์พระสยามเทวาริราชเพื่อจะดูว่า อะไรและทำไมที่ซ่อนอยู่ภายใต้สัญลักษณ์นั้น ตามแนวความคิดของ Geertz เรื่องสัญลักษณ์ทางศาสนานั้น Geertz เสนอว่าสัญลักษณ์ทางศาสนาประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 2 ส่วน คือแม่แบบของความจริง (model of reality) และแม่แบบสำหรับความจริง (model for reality) และองค์ประกอบทั้งสองส่วนนี้ต่างส่งเสริมซึ่งกันและกันเพื่อจะทำให้สัญลักษณ์มีความหมายสมบูรณ์ ผู้เขียนเชื่อว่าสัญลักษณ์พระสยามเทวาริราชก็ประกอบ

ไปด้วยองค์ประกอบสองส่วนคือ ระบบความคิดความเชื่อเกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราช (model of reality) และเทวรูปสัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราช (model of reality) และทั้งสองส่วนต่างส่งเสริมซึ่งกันและกันเพื่อจะทำให้สัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราชมีความสมบูรณ์ นอกจากนี้สัญลักษณ์ทางศาสนาตามแนวความคิดของ Geertz นั้นยังมีคุณสมบัติ 3 ประการคือ 1.เป็นการนำเอาเหตุผลกับอารมณ์ความรู้สึกมาผนวกเข้าด้วยกันหรือทำให้เป็นเรื่องเดียวกัน 2.มีแบบแผนบางอย่างของการเกิดและการดำรงอยู่ในสังคม และ 3.มีแบบแผนพิธีกรรมที่ทำให้คนเกิดการยอมรับ เห็นคล้อยตามและเกิดความศรัทธา ผู้เขียนก็เชื่อว่าสัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราชก็มีคุณสมบัติเด่น ๆ 3 ประการ คือ 1.เป็นการนำเอาเรื่องอิสรภาพและความอยู่รอดของประเทศชาติและสังคมไทย มาผนวกเข้ากับความคิดความเชื่อเรื่องพระสยามเทวาธิราชเทวดาใหญ่รักษาแผ่นดินไทย 2.เกิดมาจากความคิดความเชื่อของรัชกาลที่ 4 ในเรื่องเทวดาใหญ่รักษาแผ่นดินไทย สัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราชจึงมีความเกี่ยวข้องกับความอยู่รอดและความเป็นไปของประเทศชาติและสังคมไทยอยู่ตลอดเวลา และ 3.มีพิธีบวงสรวงประจำวัน พระราชพิธีบวงสรวงประจำปี และพระราชพิธีบวงสรวงในวโรกาสพิเศษอื่น ๆ เป็นตัวสร้างความสืบเนื่องของการยอมรับและความเชื่อถือศรัทธาในสัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราช

1.8 ผลประโยชน์ที่คิดว่าจะได้รับ

- 1.8.1 เพื่อเข้าใจประวัติความเป็นมาของพระสยามเทวาธิราช
- 1.8.2 เพื่อเข้าใจประวัติความเป็นมาของพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช
- 1.8.3 เพื่อเข้าใจความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพระสยามเทวาธิราชที่มีต่อคนไทยและสังคมไทย

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถเสริมความบทที่ 1

¹โปรดดูเพิ่มเติมใน “วิกฤตการณ์เจียบเมื่อร้อยปีก่อน”, ใน ขจร สุขพานิช, **เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2497), หน้า 4-112. บทความนี้จะขยายเนื้อหาที่ผู้เขียนยกมาให้มีความละเอียดชัดเจนมากยิ่งขึ้น

²สาเหตุสำคัญที่กระทบต่อความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายนั้น นายดิเรก ชัยนามได้บันทึกไว้ว่า “.....ผู้สำเร็จราชการ (ท่านปรีดี พนมยงค์) ได้โทรเลขไปยังหัวหน้าเสรีไทยนอกประเทศที่กรุงวอชิงตัน (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช) ได้นำความเสนอต่อรัฐบาลอเมริกันทางหนึ่งและมีถึงหลอดหลุยส์ เมาทแบตแดนอีกฉบับหนึ่งในนามผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์สาระสำคัญว่าเวลานี้ญี่ปุ่นกำลังบีบเอาเงิน 100 ล้านบาท นายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรี ได้ปรึกษาผู้สำเร็จราชการฯ แล้ว ตกลงว่าเราไม่ให้ญี่ปุ่น ถ้าญี่ปุ่นบีบเราหนักรัฐบาลนายควงก็จะลาออก เมื่อออกแล้วเราก็จะจัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้น รัฐบาลใหม่นี้จะประกาศนโยบายเพิกถอนนโยบายต่าง ๆ ที่ทำไว้กับญี่ปุ่นหมด แต่เราจะถือว่าเราไม่ไปรบกับญี่ปุ่นโดยเราจะแถลงว่าเราคืนเข้าสู่สถานะเดิมก่อนวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ (ค.ศ.๑๙๔๑)เมื่อเข้าสู่สถานะเดิมแล้ว ญี่ปุ่นก็ไม่มีสิทธิที่จะมาอยู่เมืองไทยต่อไป แต่เราคาดคะเนว่าญี่ปุ่นเป็นนักเลงโตในประเทศเรา คงจะไม่ยอมให้รัฐบาลทำเช่นนั้น ผลก็คือ Open Break คือประกาศต่อสู้กันอย่างเปิดเผย.....” (สุพจน์ ด่านตระกูล, 2514 : 363-364)

³พระราชพิธี หมายถึง พิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามกำหนดที่เป็นแบบแผนราชประเพณีสืบทอดมาแต่โบราณ หรือการพระราชพิธีที่ทรงมีพระราชดำริหรือพระราชประสงค์ให้จัดทำขึ้น

พระราชพิธีซึ่งเป็นงานหลวงสำหรับพระมหากษัตริย์ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- 1.งานที่จัดทำขึ้นเป็นประจำตามฤดูกาลโดยเป็นพระราชพิธีที่สืบเนื่องมาแต่โบราณกาล เช่นพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น
- 2.งานที่จัดทำขึ้นเป็นพิเศษตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นงานพระราชพิธีเฉพาะคราว เช่น พระราชพิธีกาญจนาภิเษก พระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี เป็นต้น

พระราชพิธีมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยาสืบมาจนถึงรัตนโกสินทร์ซึ่งมีพระราชกำหนดกฎมณเฑียรบาลแสดงพระราชพิธีตามปฏิทินประจำทั้ง 12 เดือนซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำเพื่อเป็นการมงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาด แต่พระราชพิธีต่าง ๆ เหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาล

สมัย และมีหลายพระราชพิธีที่ได้เลิกทำกันไปแล้วด้วยหมดความจำเป็นหรือหมดความนิยม เช่น พระราชพิธีตรีโยมปวยตรีปวย พระราชพิธีคเชนทร์ศวสนาน เป็นต้น

รัฐพิธี หมายถึง พิธีที่รัฐจัดขึ้นเป็นงานพิธีของรัฐบาล ตลอดจนกระทรวง ทบวง กรม เป็นผู้ดำริจัดขึ้นแล้วกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากษัตริย์คุณัญญ์เชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นองค์ประธานประกอบพิธี หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จแทนพระองค์ หรือประธานในพิธีอาจเป็นนายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา หรือ รัฐมนตรีแล้วแต่กรณีของความสำคัญของงานรัฐพิธีนั้น ๆ

ปกติงานรัฐพิธีนั้นก็มีแต่เสด็จไปวางพวงมาลาถวายสักการะแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ เช่น รัฐพิธีที่ระลึกวันจักรี รัฐพิธีที่ระลึกวันปิยมหาราช เป็นต้น บางงานก็จัดให้มีพิธีสงฆ์ด้วยหรือไม่ นั้นสุดแต่สำนักพระราชวังจะกำหนดหรือนำความกราบบังคมทูล งานรัฐพิธีบางงานไม่ได้จัดให้มีพิธีสงฆ์แต่ส่วนราชการของงานนั้น หรือเจ้าภาพงานอาจจัดให้มีพิธีสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของการงานรัฐพิธีนั้นด้วยก็ได้ (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, 2520: 5-6 ; สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, 2536: 61-62)

⁴ A religion is a system of symbols which acts to establish powerful, pervasive, and long-lasting moods and motivations in men by formulating conception of a general order of existence and clothing these conceptions with such an aura of factuality that the moods and motivations seem uniquely realistic. (Geertz, 1973: 90)

⁵ อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้คำนี้ว่า รัฐโรงละคร (Theatrical state) โดยอธิบายว่าหน้าที่สำคัญอันหนึ่งของรัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือดำรงความเป็นรัฐโรงละครเอาไว้หมายความว่าสำนึกของประชาชนที่ผูกพันกับรัฐนั้นถูกปลุกขึ้นมา และรักษาเอาไว้ด้วยการแสดงที่รัฐต้องกระทำอยู่ตลอดเวลาเช่น แสดงเหตุการณ์ในขบวนแห่ในการเสด็จพระราชดำเนิน ในพระราชฐานที่สูงส่งยิ่งใหญ่และสง่างามตระการตา ในขบวนพยุหยาตรา ในภาษาและถ้อยคำที่ใช้เกี่ยวกับรัฐหรือผู้ปกครองของรัฐ เป็นต้น และส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งของความเป็นรัฐโรงละคร คือ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่รัฐหรือผู้ปกครองของรัฐ ต้องจัดขึ้นตลอดเวลา เพราะจะหาการสื่อสารอะไรที่ทรงพลังยิ่งไปกว่าพิธีกรรมนั้นไม่มี โปรดดูเพิ่มในนิธิ เอียวศรีวงศ์. "พิธีกรรมของรัฐและสังคม", มติชนสุดสัปดาห์. ปี 17 ฉบับ 888 (สิงหาคม 2540): 47.

⁶ แต่ ณรงค์ วงษ์สวรรค์ (2536: 86-87) เห็นต่างจาก Geertz ว่า Badi ไม่ใช่ภูเขาแห่งจักรวาล (Axis Mundi) และไม่ใช่เมรุเผาศพ แต่เป็นวิมานของตรีเทพหรือตรีมูรติ เหตุที่ Badi มี 11

ชั้นเพราะชาวบาบิโลนถือเทพเจ้าหลายองค์จึงสร้างหลังคาหลายชั้นลดหลั่นกันในรูปทรงเจดีย์และกำหนดจำนวนชั้นเป็นเลขคู่ตามจำนวนกลุ่มของเทพเจ้านั้น คือตรีเทพ 3 พรหม 3 ฤๅษี 5 รวมเป็น 11 ชั้น เเมรุชั้นล่างกว้างแล้วเรียวสอบขึ้น ตามความลาดเอียงถึงเมรุชั้นยอดสุดซึ่งเป็นที่สุดิตของเทพเจ้าที่สำคัญกว่าองค์อื่น ๆ

⁷ เพื่อความเข้าใจมุมมองคนนอก – คนใน (Etic – Emic) ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น เมื่อพูดถึงเป้าหมายของพิธีแห่งนางแมว หรือพิธีแห่งบั้งไฟของชาวอีสานจากมุมมองคนนอกอาจมองว่าชาวบ้านผิดเพราะว่าพิธีกรรมเหล่านี้ไม่ได้ทำให้เกิดฝนตกจริง ๆ ตามที่เขาเชื่อถือ แต่หน้าที่หรือผลของพิธีกรรมส่งผลโดยตรงต่อสภาพจิตใจของผู้ประกอบพิธี ช่วยคลายความตึงเครียดคลายความหวาดกลัว ดังนั้นในการวิเคราะห์เราจะต้องพิจารณามุมมองของคนในประกอบด้วยคือ มองสิ่งที่ชาวบ้านสื่อความหมายออกมา (สุริยา สมุทคุปต์และคณะ, 2534 : 10)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย